

НОВИЙ ЛІТОПИС

THE NEW CHRONICLE

Ч. 14. Рік V

No. 14. Vol. V.

Січень-березень — 1965 — January-March

WINNIPEG, CANADA

НОВИЙ ЛІТОПИС

КВАРТАЛЬНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ, НАУКИ Й МИСТЕЦТВА

Видає: Видавниче Т-во „Новий Літопис”

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Головний редактор д-р Юрій Мулик-Луцик

Передплата: на рік — \$3.00; окреме число 75 ц.

The NEW CHRONICLE

SOCIAL, SCIENTIFIC and ART QUARTERLY

Published by: The New Chronicle Publishing Society

Edited by EDITORIAL COMMITTEE

Editor-in-chief: Dr. G. Mulyk-Lucyk

Subscription: \$3.00 a year; 75c. single copy.

Address: THE NEW CHRONICLE,

P. O. Box 3525, Sta. "B",

Winnipeg 4, Man.

Ч. 14

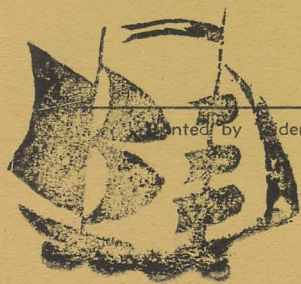
Січень-Березень

Рік V

З М І С Т :

	Стор.
Редакційна: МІЖ ЕТНІЗМОМ І ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМОМ	1
Проф. д-р М. Антонович: ВПЛИВ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОЇ ПРАЦІ О. КОНИСЬКОГО НА ЙОГО ЛІТЕРАТУРНУ ТВОРЧІСТЬ	9
Проф. д-р Іван Розгін: ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ КРИТИКИ НІМЦЯ	24
Проф. В. Чапленко: ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ В БОГОСЛУЖБІ	30
Д-р Роман О. Климкевич: ГЕРБИ МІСТ ДОНЕЧЧИНИ	38
Проф. Дмитро Соловей: ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙ- НІСТЬ УКРАЇНИ	45
Д-р Юрій Мулик-Луцик: НАЗВОЗНАВСТВО І МОВОЗНАВСТВО	55
Дипл. інж. Лев Биковський: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ НА ЗАХОДІ ЗДА	63
Д-р В. Трембіцький: УКРАЇНА Й БОЛГАРІЯ В 1918-1921 РОКАХ	71
З ДІЯЛЬНОСТІ ДЕНВЕРСЬКОЇ ГРУПИ УВАН	79
ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД	80

Обкладинка М. Битинського

Printed by Student Press Ltd., 214 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Man.

НОВИЙ ЛІТОПИС

Квартальник суспільного життя,
науки й мистецтва

The NEW CHRONICLE

Social, Scientific
and Art Quarterly

Authorized as Second Class Mail by the Post Office Department,
Ottawa, and for Payment of Postage in Cash.

Ч. 14. Рік V

Січень-березень 1965

No. 14. Vol. V

РЕДАКЦІЙНА

МІЖ ЕТНІЗМОМ І ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМОМ

У добу міжнародних „поєднань” і „об’єднань”

Людство об’єднується, а ми роз’єднуємося! Об’єднуються народи, держави, Церкви, а ми тримаємося осторонь!

Такі й тому подібні докори час до часу чути в пресі української спільноти поза межами України.

І справді, людство „об’єднується”. Створено Організацію Об’єднаних Націй. Створено Світову Раду Церков (СРЦ), що спочатку була виключно протестантською, — з метою ширити екуменізм (церковно-світове християнське об’єднання), а згодом до СРЦ включилися всі Православні Патріярхати й більшість інших Православних Церков. Усі Православні Патріярхати й більшість Православних Церков зорганізувалися в регулярних Конференціях на острові Родосі, де підтримуються кличі екуменізму й підготовляється скликання православного Вселенського Собору. Відбувається Світовий Католицький II Ватиканський Собор, що також надиханий ідеологією екуменізму.

Очевидно, говорячи про вищезгадані світові інтернаціональні рухи, то поряд них не можна не згадати й інших світових „об’єднань”, як: комуністичний інтернаціонал, масонерія і т. д. Можна б сказати ще більше: навіть Мафія, що вийшла з Сицилії, також поширилася на інші країни світу, і стала інтернаціональною.

В атмосфері тих інтернаціональних рухів опинилася

частина українського народу поза межами України. Яке відношення української людини в Розсіянні до тих інтернаціональних рухів? Вона стоїть на світовому перехресті доріг серед натиску вітрів інтернаціоналізму, що гнуть її в різні сторони, — гнуть її осамітнену, як билину в степу, загублену, заблукану на роздоріжжях світу. Буревії інтернаціональних рухів кидають нею то в одну, то в другу сторону, і вона не може знайти собі точки рівноваги, точки опору, виявляється без своєї сталої світоглядної „країни”, мандрує без мапи, без компасу й вітрил по всіх світоглядних „країнах” світу, і так вона опиняється в стані духового волокитства, в стані „духового циганства”.

Розуміється, що такий світоглядний стан української людини в Розсіянні має свої причини.

Українська нація в Україні в основному завжди була зосереджена виключно на своїх внутрішніх, українських справах. Століття поневолення українського народу різними наїздниками змушували український народ всю свою увагу зосереджувати виключно на свої домашні справи, щоб етнічно втриматися на поверхні життя, — а це диктував їм гін самозбереження. Таке положення не дозволило українцям розглядатися по світі. Їхній „світ” обмежувався тільки в границях України. Їхнє мислення про „людину” обмежувалося лише поняттям про українця. Поскільки ж такі поняття універсальні, а „Україна” й „українець” — поняття специфічні, партикулярні, то світогляд українського народу склався виключно з українського етнічного, отже партикулярного матеріалу. Очевидно, такий світогляд є неповним, однобоким, крайнім, — бо ж він лише партикулярний. Ба, такий світогляд також і неприродний. Усі живі істоти складаються з прикмет двох родів: загального (універсального) й часткового (специфічного, партикулярного). Це явище природне й konieczne. Зосередившись виключно на своїх прикметах специфічних (етнічних), українство не мало часу й нагоди займатися своїми універсальними (чисто людськими) прикметами, як також справами людства і світу взагалі. Таким чином український народ занедбав справу людської

універсальности. Далі, вважаючи, що все те, що не є специфічним (етнічно-українським), автоматично є ворожим українству, український народ згодом почав свідомо приборкувати в собі стихійні прориви універсальности. Коли найбільший з-поміж народницьких письменників Іван Нечуй-Левицький осуджував тих українських учених, які відривалися від українського життя (напр., професор Дашкевич у повісті „Хмари”), і розпливалися десь у позаукраїнських темах науки, — то це типовий приклад світогляду українських письменників-народників, що очолювали український світогляд від 1860 років по початки ХХ століття.

Такі фрази в устах народу, як: „Чи то люди (українці), чи німці (або: поляки, жиди, москалі і ін.)?” — свідчить, що поняття про „наших”, „тутешніх” (тобто українців) означало поняття про „людину взагалі”, а всі „не-наші” (не-українці) не підходили під поняття про „людину”. Коротко кажучи, поняття про нашу специфічність, партикулярність (етнічність) у нас ідентифікувалося з поняттям про „універсальність” („людина взагалі”). Отже наш народ не знаходив різниці між універсальним і частковим.

На такому традиційному світогляді українського народу український націоналізм ХХ століття розробив свою політичну філософію. Уважаючи, що все, що не є українським, автоматично є ворогом українства, націоналізм повів принципову боротьбу з проявами універсалізму серед українців. „Боремося з всесвітянством” (космополітизмом) — це був один з основних кличів журн. „Вістник”, що його редагував д-р Дмитро Донцов — перший філософ українського націоналізму. Очевидно, д-р Донцов поборював той універсалізм (у формі всесвітянства), що попадав у крайність, і заперечував фактора специфічного (українсько-етнічного). Але інтелігентський загал по своєму інтерпретував і популяризував доктрину д-ра Донцова, і розумів її крайньо: що треба виступати проти всього універсального в людині, протиставляючи йому специфічного фактора, тобто етнічного. Таким чином се-

ред загалу націоналістів на західньо-українських землях між двома світовими війнами було „стілки світу, що в вікні”. Щождо підсоветської частини України того часу — то там, силою особливих обставин, склалися такі, досі небували умовини, що українську людину позбавляли права й можливості бути підметом, а намагалися перетворити її в предмет експериментів советизації, граючи нею, немов у футбол, у схемі формули „соціалістичний (отже інтернаціоналістичний) зміст і національна форма”. Кидаючи українською людиною від муру „національної форми” до муру „соціалістичного змісту”, і навпаки, ідеологи советизації намагалися приголомшити її, щоб вона згубила орієнтацію на точці пересічі між специфічним (етнічним) та універсальним (комуністично-інтернаціональним); а гублячи орієнтацію на точці пересічі двох понять, — щоб українська людина загубила здібність знайти різницю між ними і зглибити їхню сутність. Частина української інтелігенції та півінтелігенції з підсоветської України, вийшовши в Розсіяння, і далі залишається тут у стані дезорієнтації, а частина шляхом реакції (це природне явище: інстинкт етнічного самозбереження), стихійною силою відштовху по інерції покотилася на бігун специфічного (етнічного), отже в Розсіянні вона опинилася на цьому самому світоглядovому бігуні, що й основна маса виходців із західніх окупацій: польської, румунської, чехославацької, угорської).

Українці світоглядovо не готовилися до виходу в Розсіяння; обставини викинули їх у широкий світ нагло, без їхньої ініціативи, проти їхнього бажання; викинули їх не-приготованими світоглядovо. Отже в них відбулася не зустріч зо світом, а випадкове зударення з ним: вони зустрілися з фактором універсальности (поняттями про „людину” й „світ”), але світоглядovо вони були обмежені лише специфічним („українці”, „Україна”).

У висліді вони побачили, що не мають зо світом спільної мови; тут вони побачили свою крайність та однокість, і почали без підготовки, революційно переключатися на універсалізм. Спочатку вони почали чинити це

з політично-тактичних мотивів, тобто вдавали „універсалістів”, але при тому довго приборкувана природня стихія універсальних потенцій у людині почала раптом прориватися з непогамованою силою, і та буря понесла їх на бігун універсалізму; з одної крайности (етнічного партикуляризму) вони скоро попали в другу, протилежну крайність — універсалізму; і звідси в них раптом та стихійна туга за всякого роду інтернаціоналістичними „поєднаннями” й „об’єднаннями” — як політично-світськими, так і церковними. А ця стихійна туга довго приборкуваної природньої універсальної прикмети софістично підсказує їм багато „логічних” і „реалістичних” аргументів на користь тих інтернаціоналістичних „об’єднань”, — підсказує так, як перед тим стихія партикулярної прикмети підсказувала їм аргументи (також „логічні” й „реалістичні”) проти інтернаціоналізму.

Це перекидання стихією української людини з одної крайности (виключного етнічного партикуляризму) в протилежну крайність (інтернаціоналізм за ціну етнізму) є наслідком того, що — від початків існування українського народу й досі — українська провідна верства не займалася справою відношення між універсальним і партикулярним (специфічним), не знайшла стабільної, тобто природньої, абсолютної лінії розмежування між цими двома прикметами природніх творів та людини між ними, не збагнула суті кожної з них, не знайшла природніх законів, що абсолютно детермінують взаємовідношення між одним і другим. Власне кажучи, українська провідна верства взагалі ніколи не звернула уваги на філософську сутність універсальности й партикулярности, тому її світогляд у самих своїх основах є хитким, неокресленим, безформним, „духовим циганством” без правильної мапи, без точного компаса, навіть без здорового інстинкту примітиву.

У такому стані світоглядного немовляцтва треба починати „ab ovo”.

Перш за все треба твердо усвідомити собі й завчити ту аксіому, що універсальне й специфічне (а в даному ви-

падкові: загальнолюдське й етнічне) — це дві природні прикмети одного й цього самого твору; ні одної, ні другої прикмети знищити не можливо. Отже, кожен з нас є людиною (це універсальне), бо в ньому є такі фізичні й духові прикмети, що є спільні всім людям; і з цим природнім явищем треба рахуватися, бо його прав і голосу не можуть приборкати жодні штучні доктрини націоналізму; але одночасно кожен з нас є членом даної етнічної спільноти (це є специфічне, партикулярне), бо в ньому є такі прикмети, яких немає й бути не може в інших етнічних спільнот (мова, історія, культура, ідеологія і т. д.); і з цим природнім явищем треба рахуватися, бо його прав і голосу не можуть приборкати жодні штучні доктрини інтернаціоналізму — будь той інтернаціоналізм світський, чи церковний усяких відтінків: релігійного, політичного, мистецького, наукового і т. д.

Універсалістичний фактор у людині стихійно предестинує її до зв'язків з людством узагалі, — і ця природня спонукка є необхідною для людини.

Специфічний фактор у людині стихійно предестинує її до збереження її етнічної ідентичності, — і ця природня спонукка є необхідною для людини. Адже ж не існує така істота, що не належала б до жодної етнічної спільноти, а була б лише „людиною взагалі”.

Обидва ці фактори в людині є незалежними один від одного: кожен з них природою предестинований мати свій власний зміст і свою власну форму. Специфіка має свій специфічний зміст і специфічну форму. Універсалітет має свій універсальний зміст і універсальну форму. Отже, коли марксистська доктрина, ставлячи в залежність специфічного від універсального, голосить доктрину про універсальний (тут: „соціалістичний”) зміст і національну форму, то ця теорія штучна й протиприродня; це насильство над законами природи.

Подібне до марксистського насильство над законами природи має місце у всіх тих випадках, де один з цих двох факторів намагаються штучно підпорядкувати другому, як це, напр., у націоналізмі універсальний фактор

підпорядковується етнічному аж до заперечення його (універсальности). У церковних світових („універсальних”) організаціях також уже з давніх-давен появилися тенденції, щоб етнічне підпорядкувати універсальному аж до заперечення його (етнічного), навіть до заперечення етнічної форми, не лише змісту.

Хоч універсальне й специфічне — це протилежні одна до одної прикмети, то однак вони в людині (як і в кожному іншому творі) існують у поєднанні, і людина існує як фізична неподільна єдність. Чи є вона також духовою єдністю? Це залежить від того, чи вона знайшла природне взаємовідношення між своїми двома основними прикметами: універсальністю й специфічністю. Це саме відноситься й до питання про духову єдність чи роз'єднання етнічної спільноти.

Якщо етнічна спільнота збагне, в чому полягає сутність її етнізму, тобто збагне тайну зв'язку між етнічним змістом і етнічною формою і пізнає абсолютні, природні межі етнізму, в які не вільно штучно, нелегально, протиприродньо, контрабандою вводити універсалізму; і якщо етнічна спільнота при тому збагне сутність свого універсалізму (загальнолюдськості), тобто збагне тайну зв'язку між загальнолюдським змістом і загальнолюдською формою, і пізнає абсолютні, природні межі загальнолюдського, в які не вільно штучно, нелегально, протиприродньо, контрабандою вводити етнізму, — то тоді, і тільки тоді, етнічна спільнота взагалі, а кожна її складова одиниця зокрема, становитиме єдність на природніх основах — національну єдність, і розбиття в її духових основах не буде; і також тільки тоді ця спільнота збереже свою етнічну ідентичність, а одночасно вона теоретично й практично буде в гармонії із вселюдськістю як релігійно церковного, так і світського характеру — при різних інтернаціональних ідеях, ідеалах поєднання і об'єднання.

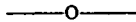
У ті міжнародні „поєднання” й „об'єднання” можна ангажуватися лише своєю універсальною (загальнолюдською) прикметою, а не втягати в них також і свою етнічну прикмету. Але так само і в сферу етнічної прикме-

ти не вільно втягати нічого з тих інтернаціональних „поєднань” і „об’єднань”, тобто ані змішувати, ані ідентифікувати універсального (загальнолюдського) із специфічним (етнічним, національним). Якщо між тими двома сферами не буде взаємної агресії одної на одну, ані не буде утотожнення (ідентифікації) одної з одною, ані перемішання одної з одною, бо все це противиться законам природи, — тоді буде повна гармонія між сферою загальнолюдською і сферою національною в кожній етнічній спільноті внутрі, і тут буде солідна база відношення етнічної спільноти до людства.

Тоді не будемо твердити (помилково), що дана наша одиниця, яка присвятилася діяльності універсального (загально-людського, в інтернаціональній площині) характеру, є, мовляв, нашим „національним героєм”; і навпаки, — також не будемо твердити, що дана одиниця, яка присвятилася діяльності специфічного (етнічного) характеру, є, мовляв, „загальнолюдським героєм”. Коли є такі одиниці, що працюють одночасно у двох цих взаємопротилежних сферах, то їй і нам треба визначити границю між ними, і відрізнити одну від одної.

Як довго український провід не відкриє факту існування цієї природньої істини і не збагне її законів та не збудує на ній свого світогляду, щоб виховувати й вести нашу спільноту, так довго в нас будуть такі химери, як оте нелогічне думання, що етнічне самознищення шляхом етнічного саморозпусщення в інтернаціоналізмі нібито вийде „на добро нації”, або тому подібні курйози.

Коли народ, а головню його провідники, не збагнуть тайн природніх законів існування й життя, то народ може зникнути з лиця землі, і жодне чудо його не врятує. Це треба особливо пам’ятати в нашій добі, в добі міжнародніх „поєднань” і „об’єднань”.

М. Антонович

Вплив шевченкознавчої праці О. Кониського на його літературну творчість

(На підставі порівняння двох його творів — „В гостях
добре, дома ліпше” і „Гришники”)

1

Олександра Яковича Кониського (1834-1900) як поета зовсім правильно Іван Франко зарахував до найтиповіших епігонів Шевченка¹). Різниця між Кониським та іншими визначними епігонами, як, наприклад П. О. Куліш та С. В. Руданський, у тому, що Кониський зо своєю скромною музою лишився до смерти вірним учнем Шевченка, в той час як Куліш у своїй пізнішій творчості, як це проникливо показав М. К. Зеров, переборов впливи великого поета²). Це саме стосується Руданського.

Усе ж таки те переборення впливів Шевченка коштувало Куліша надто багато. Часто він попадав у конфлікт з самим собою і з громадою, а це приводило його від козакофільства до москво-, польоно-, австро-, чи навіть туркофільства. У порівнянні з цим, вірний ідеям Шевченка, Кониський все своє життя стояв на народніх, чи, очевидно в тодішньому значенні цього терміну, націоналістичних позиціях.

У літературній творчості Кониського Шевченко, його думки та ідеї, завжди відігравали передову роль. Цілий ряд віршів Кониського присвячений пам'яті Велико-го Кобзаря, а в його прозових творах Шевченко та його поезія згадуються раз-у-раз, при чому твори Шевченка вирішально впливали на персонажі творів Кониського.

Наприкінці свого життя О. Кониський почав науково вивчати життя і творчість Шевченка, і дав нам цілий ряд прекрасних праць з галузі шевченкознавства, при чому деякі з них зберегли своє наукове значення дотепер,

1) У своїй статті про М. П. Старицького; І. Франко, Твори, т. XVII. Київ 1955, стор. 308-309.

2) М. Зеров, До джерел. Краків—Львів 1943, стор. 43 слл.

незважаючи на те, що писані вони понад 60 років тому.

Як же ж відбилася наукова праця Кониського на його літературній творчості? Цій темі дотепер не присвячено окремої уваги, а й взагалі постать Кониського недостатньо вивчена і надто мало відома³⁾. Тому ми й вирішили обговорити це питання, хоч і коротко, присвячуючи статтю 130 роковинам з дня народження О. Я. Кониського.

2

Для з'ясування своєї теми ми вибрали два прозові твори Кониського — „В гостях добре, дома ліпше” і „Грішники”. Обидва твори друкувалися на сторінках „Зорі”, при чому перший протягом другої половини 1885 року⁴⁾, а „Грішники” на десять років пізніше, в 1895 році⁵⁾.

Хоч між написанням обох творів пройшло ціле десятиріччя, а присвячені вони зовсім різним темам, між ними все ж таки дуже багато спільного. Це нас аж ніяк не може дивувати, коли матимемо на увазі, що писав їх один автор з усталеним світоглядом і манерою писання, а й цілі автора в 1885 і 1895 рр. були тотожні.

Перший твір — „В гостях добре, дома ліпше” — присвячений насильному переводжуванню населення Холмщини й Підляшшя на православіє. Цією діяльністю займався від 1863-го року царський московський уряд. Кониський, хоч сам православний, засуджує ідею і практику насильного перехрещування, і вказує на цілий ряд аномалій і непорозумінь, пов'язаних з діяльністю кн. Черкаського в „Польському царстві”. Твір в основному присвячений бідуванню й поневірянню о. Коваля, ідейного українця, загнаного інтригами та шантажем святоюрських

3) Окремсю книжечкою дотепер вийшов про нього лише нарис І. Франка „Про життя і діяльність Олександра Кониського”. Львів, видання „Просвіти”, 1901, стор. 36.

4) Ми користуємось другим виданням — О. Кониський: „В гостях добре, дома ліпше”. Київ—Ляйпціг (без року видання). Цікаво, що в найновішому виданні біо-бібліографічного словника „Українські письменники” т. II, Київ 1963, цей твір пропущений, очевидно з цензурних причин, адже ж уже й сама назва могла викликати підозріння в совєтського цензора, чи відповідального редактора Є. П. Киримока.

5) Ми користуємось канадським виданням цього твору — О. Я. Кониський, „Грішники”, роман-хроніка. Вінніпег 1917.

москвофілів на Холмщину. О. Коваль врешті повертається до Львова з своєю дочкою, що перед від'їздом переживає платонічну любов з підстаркуватим українофілом з Наддніпрянщини — Калантаєм, але цей роман кінчається розривом, — смертю Калантая і шлюбом Лесі, дочки о. Коваля, з давнім львівським знайомим, відомим українцем, також уже не надто молодим учителем Савицьким.

Цей твір має не лише літературне, але й історичне значення, адже ж у ньому названі по імені деякі діячі за свої „вільні і невільні” гріхи, як ось Куліш. Твір базований на справжніх подіях, а під псевдонімом Селеха, наддніпрянца, який приїздить до Львова вербувати учителів на Холмщину, Кониський вивів відомого історика і першого відповідального редактора „Київської Старини” Теофана Лебединцева (1828-1888). Достовірність і реалізм описуваних картин забезпечені тим, що велику частину подій Кониський описував з власного переживання, адже ж він одночасно з Селехом-Лебединцевим побував восени 1865 року у Львові, а про події на Холмщині був добре поінформований тому, що там опинилося багато українців — друзів і однодумців Кониського з Полтави та інших міст Наддніпрянщини⁶⁾.

Дуже вдало описані зустрічі Селеха з лідером москвофілів Гловнем. І тут Кониський використав свій досвід, адже ж ми знаємо про його зустріч з Дідицьким⁷⁾. Усі ці речі досить відомі, й мають своє значення для історії, але ж до нашої теми вони безпосереднього відношення не мають.

6) Як відомо, батько М. Грушевського, Сергій також був на Холмщині, і там народився наш славний історик у 1866 році, а його хрещеним батьком був Т. Лебединцев. Праці Лебединцева на Холмщині присвячена розвідка М. Кордуби: „Діяльність Теофана Лебединцева в Холмщині”. Львів-Краків 1943, передрук з щоденника „Краківські Вісті”.

7) „Дідицький почав був доводити Кониському про єдність язика московського й українського. Кониський і каже йому приблизно так: „Знаєте, если вам удобнее говорить по русски, то давайте будем говорить на этом языке, я его тоже знаю.” Та став сипати російськими фразами, та ще стараючись дати чисто московську вимову. Дідицький слухав, аж у очах йому стало темніти, а далі й каже: „Слушайте,

Дія другого твору „Грішники”⁸⁾ відбувається частково на Україні, над Дніпром, а частково в Петербурзі. Жінка Артема Пригари далася на підмову молодого, безпринципового „ліберала”, що приїхав до них у гості, і втекла з ним з дому свого чоловіка, забравши з собою всі гроші. Довідавшись про це, Пригара хотів застрелитись, але саме в той час прийшли до нього місцеві селяни з своїми жаламя, і Пригара вирішив посвятити все своє даліше життя цим простим людям, які, не знаючи цього, врятували йому життя. В їх справі Пригара їде до Петербургу, і переконує свою давню, хоч і молоду знайому, продати селянам землю, якої їм дозарізу треба. Між молододою панночкою та „середнього віку” Пригарою починається роман, який закінчується шлюбом після того, як у Києві вони, до речі, зовсім випадково, довідалися про трагічну смерть обдуреної і покинутої любовником дружини Пригари. Ідилічними картинами з життя на хуторі Пригарів закінчується цей твір, який О. Кониський назвав романом-хронікою.

3

Усіх місць, пов'язаних з Шевченком, його творчістю та впливом на персонажі роману „В гостях добре, дома ліпше”, — дев'ять. Це не так уже й мало, якщо мати на увазі, що маленького формату видання „Української Накладні” має 216 сторінок досить великого шрифту. Придивімося ближче до всіх цих згадок.

Ім'я Шевченка тут вперше виринає в розмові Селеха з Гловнем, коли Селех просить допомоги не тільки іменем уряду, але й

„іменем України й її народу... Ви розумієте”, продовжує Селех, „що утерши носа ляхам у нас (цебто в межах царської Росії, прим. М. А.), ви тим самим служигимете народові в Галичині, в частині того славного краю, що мав батьками Хмельницького й Шевченка...”⁹⁾.

⁸⁾ Не змішувати з твором О. Кониського „Грішник” (З записної книжки) „Правда” 1890 ч. 1 стор. 11-26.

⁹⁾ „В гостях добре, дома ліпше”, цит. вид. стор. 38.

господине, давайте ліпше говорити по простому, бо я хоч і люблю руський язик, но протее еще не довольно в нему біглий.” Спогади Самійленка: В. Самійленко. Твори, т. 2. Київ 1956, ст. 399.

Парафразу з „Посланія” можна вбачати в словах о. Коваля:

„... Душила колись Польща Україну; Україна впала, й падаючи повалила Польщу. Україна встане колись, а шляхетська Польща навіки погинула...”¹⁰).

Третя згадка Шевченка виринає в дискусії між свідомим українцем Савицьким і москвофілем Гловнем, який кидає характерну для зневірених москвофілів фразу: „Яка там у нас література!... один Шевченко, тай той не наш...”¹¹), що логічно випливає з москвофільських поглядів Гловня, для якого „своїм” уважався Пушкін.

Описуючи манеру о. Коваля говорити проповіді в церкві, Кониський підкреслював майстерність цих проповідей, і аж двічі покликається на Шевченка:

„Сі подарунки природи були ніщо інше, як спосібність й умілість говорити проповіді красно, але так просто, так приятно, що слова його „неначе той Дніпро широкий — лились текли і в серце падали глибоко і ніби тим вогнем пекли...”

а трохи далі:

„Коваль промовляв незвичайно красно о всеслов'янській любові, щоб „усі слов'яни стали добрими братами...”¹²).

Мотто до другої частини твору „В гостях добре, дома ліпше” взяв Кониський з „Неофітів”:

„Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію?”¹³).

Погляд на села й поля Холмщини пригадали о. Ковалеві такі рядки Шевченка:

„І тяжко глянути на села,
Такі убогі невеселі,

¹⁰) Там же, стор. 45. У „Посланії” сказано, щоправда, саме навпаки „... Польща впала, Та й нас роздавила...”, але натяк на „Посланіє” ясний!

¹¹) Там же, стор. 46.

¹²) Там же, стор. 52-53.

¹³) Там же, стор. 89.

Такі обірвані стоять,
А ниви голії лежать..."¹⁴

Характеризуючи українофіла Калантая, Кониський зазначає, що

„раз добром налите серце вік не прохолоне” — й у Калантая не ввітрилися, не прохолотили ті ідеї любови до рідної України, до всього українського, котрими напоїли його серце в Полтаві”¹⁵).

Остання згадка пов'язана з залицянням Деньгіна, символічно названого і крайньо негативно змальованого русофіла, до Лесі, дочки о. Ковалая. Наведемо її повністю:

„На столі лежала книжка. Деньгін розгорнув „Кобзар”.

„Це ви читаете?” — промовив до Лесі.

„Так”.

„Ви любите поезію Шевченка?”

„Я взагалі люблю поезію, але Шевченка — раюю”.

„А Пушкіна?”

„Починала та мало розумію; не досить ще навчилася російської мови, от розмовляти цілком не вмію”¹⁶).

4

Що характеризує ці згадки? У першу чергу — величезна пошана до Шевченка, яку Кониський вставляє навіть в уста літєлого українця Селеха, на думку якого батьками „нашого славного краю” є Хмельницький та Шевченко. Ці слова Селеха, звернені до москвофіла Гловня, досить добре віддають характер Лебединцева, який, як ми це знаємо з цитованої праці М. Кордуби, сам був українцем, і свої погляди обстоював у розмові з москвофілами, хоч саме з ними лише й контактувався, будиши восени 1865 року у Львові та боявшись, мабуть, щоб його зверхники не обвинуватили його в сепаратизмі. Сама ідея Кониського, який обстоював думку, що Шевченка можна супоставляти з Хмельницьким і що вони обидва є батьками України — перший козацької, а другий новітньої. Повагу до Шевченка, як ми бачили, вкладає Кониський

¹⁴) Там же, стор. 116.

¹⁵) Там же, стор. 122.

¹⁶) Там же, стор. 99-100.

навіть в уста москвофілові Гловневі, що з української літератури лише й визнає Шевченка, хоч і додає, „він не наш”.

Численні цитати з „Кобзаря” у творі доводять прекрасне знання поезії Шевченка, з якою Кониський познайомився ще в дитинстві. Він цитує не лише широковідомі твори Шевченка, але й менше відомі, включно „Єретика”, з якого в той час був відомим лише вступ-присвята Шафарикові та декілька уривків¹⁷⁾.

На доказ знайомства Кониського з творчістю Шевченка змолоду вистачить навести два факти. Писавши про 1847-1848 роки Ом. Огоновський згадував у своїй „Історії літератури”, що

„у Кониського був переписаний весь „Кобзар”. Випадково вони (учні школи до якої ходив Кониський — прим. М. А.) довідалися, що це речі заборонені. Воронеж, товариш Олександра переписав у нього „Тарасову Ніч” і став читати дома вголос. Надбіг з сусідства учитель, що чув з-за стіни, відібрав „Тарасову ніч” і став страхати цього школяра, що за це можна й самому опинитись там, де тепер Шевченко...”¹⁸⁾.

Про інший факт згадує сам Кониський:

„Не буде зайвною сказати, що по Україні, під час страждання Шевченка в кіргізькому степу, було вельми багачко по селах шзитків, де без імені автора, були пописувані його твори. Були вони і в моїх родичів і в Козелецькому, і в Приятинському і в Полтавському повітах; бачив я їх і в Чернігові, і в Борзні. Поема „Княжна” була переписана у мого діда Фекиста Ротмістрова в Чернігові і я р. 1848 знав її добре і читав з голови, не відаючи хто її автор”¹⁹⁾.

Чи не найцікавішою є дискусія Деньгіна з Лесею про Шевченка й Пушкіна. До цієї теми ми ще повернемося при обговоренні „Грішників”, де ця сама тема порушена ширше. Кониський, як і більшість членів київської старої гро-

¹⁷⁾ Повний текст твору опубліковано щойно у 1906 році; пор. Тарас Шевченко, Твори т. XIV., Чикаго 1961, стор. 151 ч. 367; хоч О. Кониський вказував правильно, що повний текст є в департаменті поліції, але за свого життя він таки не познайомився з ним.

¹⁸⁾ О. Огоновський, Історія літератури Рускої, ч. III, I водділь, Львів 1891, стор. 412.

¹⁹⁾ О. Кониський, Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка, II, Записки НТШ, т. 17, ч. 3 (1897), стор. 14-15.

мади та взагалі свідомих тодішніх українців, далеко вище ставив Шевченка ніж Пушкіна, а свою думку тодішні українці намагалися підперти різними аргументами. Основною їх ціллю було довести, що Шевченко не лише суб'єктивно, але й об'єктивно переважає Пушкіна. Деякі аргументи Кониського та інших цікаві й переконливі, але для нас уся ця тема давно втратила ту актуальність, яку вона мала для наших діячів другої половини XIX сторіччя²⁰).

У творі „В гостях добре, дома ліпше” Кониський це питання покищо вирішує психологічно досить влучно з точки зору молоденької панночки, вихованої в Галичині. Вона правильно виправдує своє захоплення Шевченком, і не береться його порівнювати з Пушкіним, з уваги на брак знання російської мови. Її аргументи покищо мають значення лише для неї самої; такими аргументами не можна переконати співрозмовника, та вона цього й не пробує. Її аргументи — пасивні.

5

У другому творі — „Грішники” (1895), хоч він у півтора рази більший за „У гостях добре, дома ліпше”, менше разів увагу присвячено Шевченкові. Лише в сімох місцях говориться про Шевченка та його твори, та зате ж в деяких випадках — довше й докладніше²¹).

Шевченко вперше тут згадується в міркуваннях-спогадах Пригари, який хотів, „щоб по школах народних вчили мовою народною, а одну двокласову назвали шко-

²⁰) Цій темі присвячено безліч праць безпосередньо й посередньо, Петров, Григорев, Ханенко, Мизко, М. Драгоманов, Пыпин, Горбачевський, Кулябка, сам Кониський, Сумцов, Горкий, Барвінський, Стороженко, Свенціцький, Славінський та ін. Бібліографія в Першому томі Т. Г. Шевченко, Київ 1963 (бібліографічна праця УВАН).

²¹) Свідомо вилишаємо одне сумнівне місце (стор. 96), де описано враження Пригари з Петербургу. Тут відчуваються ремінісценції з Шевченкового твору „Сон” (історія України, Полуботок, кістки українців у Петербурзі, на яких він стоїть, тощо) та з „Щоденних записок” — враження від красуні-річки Неви. У Шевченка — Воги у записі 27 вересня, коли він вийшов обурений з церкви і побачив красуню Волгу та перехрестився! Однак це лише ремінісценції і дуже далеке парафразування.

лою Шевченка... Трапилося це з початку р. 1882²²). Друга згадка появляється у Пригари, коли він у Петербурзі проходив повз будинок Академії Художеств і пригадав собі життя і твори „найліпшого сина зрабованої і знедоленої вдови України...” Ця згадка закінчується парафразованою цитатою з „Послання” — „Свої діти гірше ката її розпинають”²³).

Втретє — наївна й незіпсована Тося надибала „Кобзаря” у Пригари і позичила собі читати, при чому Пригара називає „Марію” найкращою поемою²⁴). До цього нав’язано пізнішу дискусію Тосі з Пригарою²⁵). Тося погоджується з ним, що „Марія” — найкращий твір, який вона читала, і цитує місце, якими вона виявляла свої почування до Пригари. Дальша коротка згадка — це, власне, парафразована цитата з Шевченка, вжита Пригарою: „Треба миром, громадою обух сталить... Та де ж та громада?... Де вона...”²⁶). Далі, після довгої перерви, показано заздрощі Стрільківни, яка використовує Тосю, і боїться втратити свої на неї впливи, та висловлює в думках свої міркування проти Пригари та його ідей, а отже й проти Шевченка та „Кобзаря”²⁷).

Крім цих декілька коротких згадок, — сьома і найдовша, пов’язана з поїздкою Тосі, Пригари і його дочки з першого подружжя Інни до Канева. Цій темі присвячена вся XI глава третьої частини „Грішників”²⁸).

Під час поїздки до Канева подорожні, розговорившись, порівнюють таланти Пушкіна й Шевченка, а Тося й Інна виступають оборонцями Кобзаря проти Пушкіна. У розмову вмішався піп, виступивши проти Шевченка.

22) Це до певної міри автобіографічні спомини самого Кониського, тільки що відносяться не до 1882, а до 1881 року. У „Грішниках” стор. 12.

23) Там же, стор. 98.

24) Там же, стор. 146-147.

25) Там же, стор. 161-162.

26) Там же, стор. 227 у тексті „спалить” згідно з колишньою інтерпретацією цього місця.

27) Там же, стор. 164-165.

28) Там же, стор. 262-269.

Коли порівняти відомості про Шевченка, що їх подають обидва твори, то відразу кинеться в очі одне: історичне оповідання „В гостях добре, дома ліпше” подає досить загальні відомості, а здебільшого — цитати, які виявляють добре, але водночас не надто глибоке знання життя та творчості Т. Г. Шевченка. Натомість у романі-хроніці „Грішники” помітні сліди глибокого вивчення творчості Шевченка. Оцінка її та судження з приводу творів Шевченка значно поглиблені, а хоч самих згадок і менше, то все ж таки вони відразу виявляють судження фахівця-шевченкознавця.

Вилишаючи згадане нами в примітці 21 парафразування, у „Грішниках” маємо лише три більш-менш дослівні цитати з „Кобзаря”, а в першому творі їх було аж шість! Уже одне це виявляє характер відношення до Шевченка. У творі з 1885 року більше цитат, а тепер побільшуються глибокі судження.

Добрим прикладом може бути якраз тема Пушкін-Шевченко. Ми вже бачили, як легко й поверховно це питання вирішене в творі „В гостях добре, дома ліпше”. У „Грішниках” цій темі присвячено більше уваги. Один із співподорожників, очевидно, читав статтю М. Петрова „О степени самобытности украинской литературы”, яка друкувалася на сторінках україножерної газети „Кієвлянинъ” за 1881 р.²⁹⁾ Він і повторяє твердження Петрова, що, мовляв, Шевченко позичив сюжет „Наймички” з Пушкінового роману „Под вечер осени ненавистной”. Цю нісенітницю збивають у романі „Грішники” панночки Інна та Тося, а Пригара навіть не вмішується в розмову. Інночка відповідає студентові:

„... Петров мене не дивує: треба ж було йому чимсь довести свою тенденцію, що в українській літературі нема нічого свого; все позичене з великоруської... Воно й вийшло те ж саме Тургенівське: „Грає, грає, воропає...” — „А мене от що дивує, — мовила Тося. — Нашо тут ще доводи ті?... Досить би було одного „до-

²⁹⁾ „Кієвлянинъ”, 1881 ч. 52, 63, 64, 69, 89 від 6, 19, 20 й 27 березня а 23 квітня.

воду". У творах Шевченкових, Квітчиних та інших українських письменників є і про гори, і про місяць, і про сонце. Але ж про це саме є і у Пушкіна, і в Жуковського, і в Козлова... Вони писали раніше за українських поетів... Очевидна річ, що в творах останніх, все що є про місяць, зорі, про сонце — те все не своє, а позичене у великоросів...”³⁰).

Звичайно, Кониський в уста українських дівчат вкладає свої власні думки, а свою згоду з цими думками виявляє тим, що Пригара, позитивний герой роману, схвалює їхні думки. Але на цьому не обмежується порівняння Шевченка з Пушкіним. Ось як наші подорожні в Канів реагують на твердження одного студента, що, мовляв, Пушкін більший за Шевченка:

„Таке порівняння, — змагалася Інночка, — річ коли не зовсім неможлива, так принаймні вельми трудна. Талант Пушкіна розвивався і зріс за найліпшими умовинами; ніщо не шкодило йому зростати; навпаки — усе допомагало. Талант його виріс до того ступня, до якого можна йому було зрости і даліше якого він не ріс би вже. Одне слово: Пушкіна ми бачимо всього; бачимо цілу постать його таланту. Що інше Шевченко: ми бачимо тільки невеличку частинку Шевченкового таланту. Змалку і доостанку Шевченкового віку, доля, обставини життя і люди тільки те й роблять, що придавлюють Шевченкову кебету, таланту його не дають зрости. Спершу придавлює, пригнічує його дяк Богарський, потім Енгельгардт, Ширяєв, нарешті Орлов з Дубельтом... Тюрма, заслання, казарми; десятилітнє катування забороною писати... Де ж тут було розвиватися таланту?! Яке тут можливе порівняння!...” — скінчила Інна, кидаючи навкруги своїми яскравими очима.

„Ні, Інночко, коли хоч, так воно можливе, — озвалася Тося. — Коли порівняти освіту Шевченка і Пушкіна, обставини і всі умови, за якими минав вік обох їх, та тоді взяти їх твори, ідейність і світогляд тих творів, так побачимо, що природний талант Шевченка дійсно непомірно більший від таланту Пушкіна...”³¹).

Тут уже другий раз виявляє себе шевченкознавець: у устах, нехай і ідейних, але обмежених, панночок такі тиради вражають. З літературного боку взявши, психологічно краще обгрунтована проста відповідь Лесі у творі „В гостях добре, дома ліпше”, ніж у „Грішниках”. Це можна легко пояснити.

³⁰) „Грішники”, стор. 267-268.

³¹) Там же, стор. 265-266.

У 1895 році, коли Кониський на скору руку писав своїх „Грішників”, він був зайнятий в першу чергу працею над своєю монографією про Шевченка, а література вже тоді була у нього явно побічним заняттям. Але літературна праця Кониського за 90-х років минулого сторіччя не була лише дозвіллям, а до певної міри доповненням його шевченкознавчої праці. Звичайно, і в своїх наукових працях Кониський торкався проблеми Шевченко-Пушкін, але в творі „Грішники” не обмежений науковими рамками, він міг виявити свої, науково може і не обгрунтовані, але глибоко закорінені погляди, з чим він не міг виходити в науковій монографії. Це ставить літературні твори Кониського останнього десятиріччя його життя в сферу своєрідного коментаря доповнення до його наукових праць, зокрема в таких як це, питаннях.

Чи могли панночки виховання 90-х років минулого сторіччя, коли ще не було наукової монографії про Шевченка, немов з рукава сипати іменами, які відігравали в житті Шевченка ту, або інакшу роль, — це річ, якщо не зовсім виключена, то принаймні дуже сумнівна. А до того ж це діється в запалі дискусії! Так і відчувається, що це писала людина за письмовим столом, в якій поряд з манускриптом цього літературного твору лежали ще й манускрипти наукових праць про Шевченка. Водночас це вказує на поглиблення знання про Шевченка автора в порівнянні з його знанням з 1885 року, коли він вкладав в уста Лесі „пасивні” аргументи про велич Шевченка, — її естетичне судження.

Щоправда, тут відносини трохи інакші. Там говорить молода галичанка, яка погано знає російську мову, а тут — виховані в царських школах з московською викладовою мовою панночки. Не могли ж вони не знати творчості Пушкіна, хоч, як на ті часи, їхнє знайомство з творами Шевченка досить таки неймовірно глибоке. Це аргументи самого Кониського, який вставив їх у літературний твір для того, щоб дати зброю менше поінформованим на цю тему землякам, яким доводилося регулярно заводити подібні дискусії з тодішніми своїми й чужими москвофілами.

Що якраз це мав на увазі Кониський — бачимо з закінчення дискусії в „Грішниках”. У цей спір вмішався офіційний представник московського урядового імперіялізму в особі священика, який гостро засудив Шевченка. На це Тося відповіла:

„... Українці — люди толерантні: маючи свого рідного поета, вони знайдуть в себе місце і про Пушкіна, і про Байрона, і про Данте і про інших великих письменників...”³²).

Цим закінчено дискусію; очевидно, Кониський вказує, як українці мають поводитися в подібних відносинах, коли вже вони мають діло з офіційними представниками московського уряду.

Великий крок уперед бачимо в Кониського також у галузі оцінки поезії Шевченка. У творі з 1885 року („В гостях добре, дома ліпше”) є загальне добре знайомство з усіма віршами Шевченка та їх однаково висока оцінка, а в 1895 році („Грішники”) вже маємо ясно окреслену диференціацію в оцінці. З нею можна погоджуватися, чи ні, але вона виявляє, що Кониський глибоко вивчав це питання³³). Одному із студентів на пароплаві (в „Грішниках”, стор. 267) найбільше сподобалася поема Шевченка „Наймичка”, але ця оцінка, як бачимо з ходу роману, є лише впливом його неознайомленості з творами Шевченка як слід. Інночка, Тося і Пригара сходяться думками в тому, що найкращий твір Шевченка — це „Марія”. Це, без сумніву, погляд самого Кониського, який також у своїх наукових творах підкреслює велич і психологічну глибину цього твору.

³²) Там же, стор. 269. Для порівняння наведемо думку М. Сумцова, висловлену в статті „О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка” (Журн. „Киевская Старина”). Порівнюючи Пушкіна і Шевченка, Сумцов говорить про зовнішню народність першого (Пушкін лише позичав сюжети від народу) і про внутрішню (психологічну) народність Шевченка. Як ми вже бачили, це питання було актуальним протягом останніх десятиріч минулого століття.

³³) Кониський перший майже без помилки визначив справжні Шевченкові вірші і вказав на неправильно приписувані Шевченкові твори, та подав першу пробу хронологічної канви творчості Шевченка. Пор. зокрема працю „Проба улаштування хронології до творів Шевченка” І-ІІ. Записки НТШ т. 8 (1895, 4), стор. 1-20 і ЗНТШ, т. 17 (1897), стор. 1-22.

На підставі з'ясованого тут можна добре побачити, як між 1885 і 1895 роками Кониський поглибив своє знання в галузі шевченкознавства. Це збігається з нашими відомостями про Кониського, які маємо з інших джерел, а зокрема з друкованих ним праць з галузі шевченкознавства від початку 90-х років. Вклад Кониського у шевченкознавство — це окрема тема, якій тут не присвячуватимемо уваги. Загально можна лише сказати, що своїми науковими працями за 90-х років Кониський видвигнувся не лише на передового знавця Шевченка та його творчості, але й став основоположником шевченкознавства, як окремої галузі науки.

Коли порівняємо літературну вартість обох обговорюваних нами творів, то перевагу, очевидно, віддано історичному оповіданню „В гостях добре, дома ліпше”. Його струнка конструкція, гарний стиль, короткі і влучні характеристики відзначають цей твір, а цим він дуже корисно відрізняється від розтягненості фабули в „Грішниках”, які, крім цього, перевантажені явними і скритими почуваннями. А хоч і в творі „В гостях добре, дома ліпше” є багато „крилатих слів”, поучень і другорядних думок, але основна ціль твору ясна, і вона проходить тут червоною ниткою, а саме: лише на рідній землі може людина бути повністю щаслива. Хоч романс Лесі з Колонтаєм кінчається невдачно, бо він відмовляється одружитися з нею з уваги на різницю віку, то все ж кінець твору щасливий: Леся повертається з батьком у рідну Галичину, і виходить заміж за місцевого українця. Цей твір у загальному можна назвати вдалим, чого зовсім не можна сказати про „Грішників”.

Твір „Грішники” літературної вартості не має. Його означення скоріше виховного характеру, а в першу чергу цей твір дає безліч матеріялу для вивчення світогляду та ідеологічних основ самого О. Кониського. До його літературної слави він не додає нічого, хоч знаємо, що кращими своїми творами О. Я. Кониський не поступається І. Нечуєві-Левицькому, а в деяких творах і переважає його³⁴).

Мала літературна вартість твору „Грішники” ясна, і то з декількох причин. По-перше, розквіт літературної творчості Кониського припадає на 70-80 роки; 90-ті роки позначилися спадом його творчих сил у літературі. По-друге, зайнятий науковою працею, збиранням матеріалів та опрацюванням різних ділянок з галузі шевченкознавства, Кониський не мав часу ні належно опрацювати, ні обдумувати та обшліфувати свої літературні твори за 90-х років³⁵). Їх він і тепер дав немало, але вони не дорівнюють його ранішим творам, що з них деякі, як, наприклад, „Казенний млин” та інші належать до шедеврів української літератури, хоч вони тепер цілковито забуті. По-третє, чим старішим ставав Кониський, тим більше він намагався повчати, а це псувало навіть ті його твори, які мали цікавішу фабулу. Теофіль Коструба правильно підмітив, що Кониський, зокрема в останніх своїх літературних творах, „розв’язував задачі”³⁶).

Висновки із сказаного напрошуються самі: наукова діяльність відбилася негативно на літературній творчості Кониського. А все ж таки не маємо причини жаліти того, що палкий патріот і „рухливий гарцівник”³⁷) Кониський наприкінці свого творчого і повністю присвяченого Україні життя став шевченкознавцем. Свій визначний вклад в українську літературу він нам дав уже раніше, а тепер він став основоположником шевченкознавства, давши цілий ряд визначних наукових праць у цій галузі та накресливши рамки її на довгі десятиріччя наперед. За великий вклад у різні галузі українського життя, Кониського дотепер замовчує Москва, а українці у вільному світі його, на жаль, забули. Ця стаття має на меті пригадати цього великого українця в 130 роковини з дня його народження.

³⁵) Там же, стор. 8.

³⁶) Там же, стор. 7.

³⁷) М. Мухін, „І. Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова”. (Збірник Українського Наукового Інституту в Америці, Сен-Поль-Прага 1939, стор. 87). У данму разі М. Мухін цитує статтю І. Франка, друковану в Літературно-науковому Вістнику” за серпень 1901 р.

³⁴) Т. Коструба у Передмові до „Непримиренна” Львів 1932, стор. 5-6.

Шевченко в світлі критики німця

У зв'язку із 150-літтям з дня народження Т. Шевченка, чужомовна література про Шевченка значно збільшилася. Звичайно, чужоземні автори розглядають творчість Т. Шевченка з різних аспектів, здебільшого об'єктивно. Лише в Україні, Батьківщині Шевченка — досі не можна говорити правди ні про самого Шевченка, ні про його творчість. Так вимагає тоталітарний режим, щоб усі українські діячі культури були або прихильниками Москви, або її „ворогами”, тобто націоналістами.

Не відставали в цьому відношенні й німці в умовах нацистського режиму. Вони також усіх діячів культури ділили на нордійців, чи хоча б арійців, або „вихованців” німецьких, та не-нордійців, чужих і ворожих німцям. Ми маємо в своєму розпорядженні газетну статтю визначного німецького політичного діяча, керівника Відділу Політики Генерального Комісаріату в Дніпропетровському д-ра Пауля Публіга, яку передаємо в дослівному тексті, для порівняння з тим, що голосять тепер в Україні про Шевченка, і що мали голосити німці, якщо б вони там були закріпилися. Одначе, перед тим ще треба дещо сказати про історію цієї праці.

Відомо, що остання окупація німцями України вважається за чорну сторінку в українській історії. Німці виявилися ще страшнішими окупантами, як більшовики. Вони майже з перших днів окупації проголосили „повну загладу” українському народові... Але цікаво, що хоч не всі погоджувалися з такою політикою, проте всі мусіли однаково діяти, бо так вимагав режим. Може такому станові сприяли ще ті обставини, в яких перебувала окупація — насиченість німецьких установ більшовицьким підпіллям та білогвардійщиною, бо справді виглядало, що в деяких місцях умовини були ніби трохи легші, а може це лиш так зараз здається. У Дніпропетровському ситуація була така, як і в інших місцях, — спочатку ніби

можлива, але згодом усе було „уніфіковане” згідно з директивами з Рівного чи Берліну.

З перших днів окупації міська управа опинилася в руках російсько-фольксдойчерівського конгломерату, зате ж обласна управа — в руках українського самостійницького елемента. Проте, скоро Обласну управу ліквідували, і залишилася Міська управа, яка була ще скріплена німцями. Місцева газета відповідно до політичних умовин також міняла свою назву і свій зміст.

Майже із самого початку встановлення цивільної німецької влади в Дніпропетрівському начальником Політичного відділу був д-р Паул Публіг — людина дуже культурна, ввічлива, знайома з українською проблематикою. Досить сказати, що він свою діяльність почав з того, що зробив візиту голові Обласної управи, ректорові місцевого університету, що на той час уже діяв, та декому з українських місцевих діячів. Усі місцеві події він брав до серця і чим міг допомагав. Коли настали Шевченківські дні (в 1942 році), то місцева Міська управа проголосила, що забороняється відзначувати цей день де б то не було, а лише в міському театрі, де, за програмою, мала відбутися Шевченківська Академія... Тому що інші установи, а в тому й університет, мали свої пляни, які не відповідали тому, що було оголошено бургомістром, то ми звернулися до д-ра Публіга за порадою. Він не довго роздумував, і порадив таке: Тому, що „він не має права відмінити розпорядження бургомистра, бо для того треба довший період часу, і робити це через вищі інстанції, тому він порадив не звертати уваги на наказ бургомистра, а виконувати свої програми, а у випадку ускладнень він береться все після того полагодити де слід і як слід. При цьому виявилось, що він цікавиться Шевченком, і нібито має навіть друковані праці на близку до Шевченка тему, і обіцяв приготувати статтю до місцевої газети. І справді таку статтю він написав, але, як виявилось, вона була не такого змісту, про який ми говорили, а специфічно німецька, нацистівська, нічим не різнилася від будь-якої більшовицької. Лише, що більшо-

вики роблять Шевченка приятелем російського народу, а д-р Публіг зробив Шевченка приятелем німецького народу.

Нижче подаємо дослівний зміст цієї статті, дотримуючись навіть правопису оригіналу.

Д-р Пауль Публіг

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ КРИТИКИ НІМЦЯ
(Дніпропетровська газета ч. 57(125), 10 березня
1942 року)**

Тарас Шевченко народився в перехідний період. Це був час, коли ідеї французької революції почали зворушувати весь світ. Не зважаючи на те, що тим ідеям не було доступу до Російської держави, вони все таки доходили до свідомости окремих російських людей, зароджуючи в них віру в права людини, яка кріпла тим сильніше, чим гостріше відчувалися власні злидні й безправ'я.

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 року. Він був сином кріпака і виріс в маєтку свого пана, німецького барона Енгельгардта. Його доля вирішилася в той час, коли барон Енгельгардт повіз молодого Шевченка в Петербург. Там Шевченко познайомився з різними особами, в тому і з німецьким художником Брюловим, який визнав його художній хист і не мало спричинився до зволення Шевченка з кріпацтва. Нові приятелі знайшли способи викуплення Шевченка у барона Енгельгардта. Після того для молодого Шевченка відкрився новий культурний світ і шлях до нього.

Дякуючи Брюлову, до якого Шевченко все своє життя ставився з глибокою пошаною, а також дякуючи німцю Штенбергу — почався період духового розвитку Шевченка, який не тільки збагатив і поглибив його, але одночасно став багатством українського народу.

Шевченко, який спочатку займався малюванням, був покликаний оновити й утворити українську літературну мову. Його літературний хист зробив його виразником

найкращих рис українського народу. І дійсно, джерелом літературної творчости Шевченка був сам народ і йому ж ця творчість була віддана на служіння.

З глиби народної творчости, історії і переживань народу брав Шевченко мотиви для своїх чудових і найніжніших пісень. Німець Карл Еміль Франко мав повне право сказати про Шевченка: „У Тарасі Шевченко немов би знайшов своє втілення поетичний геній України. Його муза об'єднує всі характерні риси цієї літератури. Характеризуючи Шевченка, немов би даєш загальну картину його народу. Шевченко не тільки великий співець свого народу, він також поет у вищому розумінню цього слова”.

Літературна творчість полягала в поетичній ліриці, у піснях, які оспівували ліси, степи й кохання, у жанрових малюнках соціального характеру, в історичних баладах і в епосі. Видання його збірника віршів „Кобзар” може по праву розглядатися як відродження української літератури. Навіть більше цього. Зміст цього збірника для української інтелігенції став заповітом.

У всіх творах Шевченка — і піснях, які кличуть до боротьби за волю, в піснях ліричного характеру, в історичних творах, так само як і в простих народних піснях — живе глибока любов до свого народу і жагуче бажання звільнення цього народу від соціальних і політичних пут Москви і Варшави. Шевченко завжди підкреслював, що в Україні є тільки три вороги: жид, москаль і лях. І навпаки, цікаво відмітити, що Шевченко ставився завжди до Німеччини і до її звичаїв з повагою і з захопленням.

Тяжка його доля земляків, що жили в умовах кріпацтва, тяжка доля народу, що був люто і криво пригноблений, призвели до того, що фон багатьох його творів був похмурий і трагічний, наприклад в „Катерині”, в „Кавказі”, або „Гайдамаках”. З боку Москви і Варшави Шевченкові докоряли, що він, особливо в останньому творі де описується селянське повстання 1768 року проти жидів і ляхів, приділив багато місця зображенню кривавих подій, а тому художні якості цього твору були знижені.

Але Шевченко, за складом своїх думок, людина дуже гуманна, не раз у своїх творах висловлював жаль з приводу кривавих подій минулого, а в епілозі він з повною ясністю заявив, що описував ці події з тою метою, щоб застерегти вників від помилок дідів і показати їм як не повинні розв'язуватися національні і соціальні суперечки.

Належність до Кирило-Мефодієвського братства, яке ставило собі метою зберегти український народ, і сатира написана на царя, призвели до того що російський уряд заслав Шевченка на 10 років до Аральського моря, причому тяжкість цього заслання була ще особливо збільшена тим, що за особистим розпорядженням царя йому було заборонено писати і малювати протягом усього періоду заслання.

10 березня 1861 року вмерла ця людина, яка тільки 12 років з свого 47-літнього життя могла тішитися щастям особистої волі. Життя і творчість Шевченка відбивали життя і творчість його народу. Це показує з усією яскравістю наступна історія українського народу.

Незабаром почали застосовувати все суворіші й суворіші заходи з метою пригнічення українського народу. В 1876 року цар Олександр II видав указ який значно обмежував вживання української мови. Для того, щоб обійти цей указ, українці примушені були перенести свою культурну діяльність до Австрії, де завдяки німецькій чутливості були утворені у Львові й Чернівцях два центри для дальшого росту культури народності. Наступний період розвитку української культури проходив під домінуючим впливом німецького культурного центру у Придунайській області, що підлягала Відню.

Дальший розвиток української культури в той час здійснювався головним чином у Відні. Таким чином, розвиток культури України проходив у всякім разі осторонь від життя українського народу, безпосередньо не стикаючись з ним. Усяка культурна діяльність українського народу, всяке прагнення зберегти звичаї, права і свою батьківщину жорстоко пригноблювались у наступні роки більшовиками. Досить тільки пригадати чистки серед україн-

ців у 1925, 1926, 1929, 1934, 1935, 1939 до 1941 р., варто пригадати тенденції до русифікації, які почалися після 17 партійного з'їзду у Москві й які повинні були бути увічнені в Сталінській конституції 1936 року.

У жодного народу в світі не було віддано до страти стільки поетів, мислителів, як в українського. Де ж усі ті люди, які виступали на захист українського народу і за відокремлення його від Москви? Куди поділися народний комісар освіти Шумський, і його наступник Микола Скрипник, поет Хвильовий, письменники Сологуб, Васильків, Волобуєв і Ричицький, колишні міністри Чехівський, і Ніковський, історик Гермайзе, педагоги Дурдуківський, поетеса Старицька-Черняхівська і багато інших? Довелося б поширити рамки цього нарису, щоб перелічити всі ті заходи, задумані й переведені в життя Москвою з метою придушення патріотичних і національних почуттів українського народу.

Досить указати на те, що згідно статистичних даних населення України в період з 1933 по 1939 рік зменшилося з 32,6 мільйонів, до 30,9 мільйонів не зважаючи на велику народжуваність. Куди й поділися ці мільйони українців?

Націонал-Соціалістична Німеччина поставила перед собою зараз завдання відновити розорене господарство України і відживити відмираючі національні риси змученого українського народу.

Таким чином, оцінюючи життя Шевченка і події його доби і події наступного періоду, можна дивитись на нього як на символічну постать для нашого часу: як німці відіграли вирішальну роль у розвитку його таланту, так вже в наступні роки Німеччина допомагала розвитку національних властевостей українського народу, а зараз вона є його визволительницею; як царат заслав Шевченка у вигнання і обірвав його творчу силу, так і Московія на протязі цілих століть, а особливо в роки більшовицького засилля придушувала всяку надію на розвиток національних особливостей українського народу.

Перемога Німеччини є гарантією розквіту України.

Про це ми повинні пам'ятати в роковини смерти Шевченка, який і боровся саме за цей розквіт.

**

Коментарів ця стаття д-ра Публіга не потребує. Можна лише сказати: добре сталося, що Німеччина не пере-могла, бо з двох ворогів України — залишається лише один. Маємо тверду надію, що незабаром і більшовизм щезне з лица землі, як щез його двійняк — німецький нацизм.

—o—

В. Чапленко

До питання про українську мову в Богослужбі

Це питання виникло в середовищі українських греко-католиків на еміграції в зв'язку з дозволом Риму користуватися частково в богослужбах, поряд із традиційною мовою (здебільшого латиною), рідною мовою вірян. Відповідно до латини в римо-католицьких церквах в українській греко-католицькій церкві була на протязі століть та ще й досі є церковнослов'янська мова. Отже, логічно міркуючи, можна думати, що в українській греко-католицькій церкві, поряд із традиційною церковнослов'янщиною, мала б бути застосована сучасна українська мова. Але, як виявляється, від отієї мови-причепи, від церковно-слов'янської, не так легко відчепитися, важче навіть, ніж від латини.

Колись іще М. Грушевський висловив був думку, що в історії православних слов'ян, у тому числі і в українців, церковнослов'янська мова відіграла шкідливішу роль, аніж латина в інших народів. Бувши частково зрозумілою, церковнослов'янська мова на протязі довгого часу усувала потребу в культурному вжитку живих національних мов, тимчасом як абсолютно незрозуміла латина, навпаки, дуже рано примусила користуватись зрозумілими рідними мовами. І справді: українці аж до Котляревського, тобто до кінця XVIII ст. (а на західних землях ще й дов-

ше), не допускали в літературу живої народної мови, а от поляки ще з XIV ст. почали писати по-польському (Рей, Кохановський). А крім того, в українців усе старе культурне надбання, всі твори, написані церковнослов'янською мовою, ще свого часу були мертвонароджені, зрозумілі тільки невеликій кількості освічених людей, а для нашого часу вже стали справжньою мерлятиною, що в ній можуть розбиратися тільки вчені фахівці. Відомо також, яку фатальну роль відіграла ця мертва мова в творчості Г. Сковороди: вона просто вбила його своєрідний хист.

Далі треба сказати, що й ув історії українського національного відродження та самовизначення ця мова була великою перешкодою, символізуючи „єдність” із найзагрозливішим для новіших часів ворогом українського народу — з москалями, що самі так і не змогли відчепитись від церковно-слов'янщини та створити свою літературну мову на основі живої народної мови¹). На Церковнослов'янщину спирались галицькі москвофіли, мріючи про „єдність” від Попраду до Амура. Вона ж, ця мова, цупко тримала в своїх лабетах аж до останнього часу. Закарпаття, а на еміграції ще й тепер відокремлює від українського суспільства закарпатських емігрантів, що часом і активно тут шкодять справі українського визволення.

Це останнє явище вже й прямо зв'язане з греко-католицькою церквою, бо ця закарпатська „Русь” — це передусім церковна громада. Можна навіть сказати, що це пряме продовження москвофільсько-„руської” діяльності всієї греко-католицької церкви в період боротьби українського народу за свою мову на західно-українських землях. Це ж тоді греко-католицька церква переслідувала „руську трійцю” (М. Шашкевича з товаришами), спалила „Русалку Дністровую”, не допускала до вжитку українського фонетичного правопису в другій половині XIX ст. та в першій чверті XX ст. Ці факти відомі в колах наших греко-католиків, зокрема багато зібрав їх М. Стахів

¹) Див. про це в моїй статті „Про російську літературну мову” („Український самостійник”, ч.ч. 65 й 66 за 1963 р.).

у своїй передмові до спогадів д-ра І. Макуха „На громадській службі” (Детройт, 1958 р.). З цих фактів можна згадати хоч би те, що коли року 1892 австрійське міністерство освіти запровадило в українській мові фонетичний правопис, то всі три галицькі греко-католицькі консисторії подали протести до того міністерства, а підлеглим священикам наказали писати до них тільки „етимологією”. Або ще таке: коли нарешті, на постійні вимоги українських парламентарних послів галицькі державні установи почали розсилати різні друки й українською мовою, то духівництво демонстративно відсилало їх назад, вимагаючи замінити їх латинськими або польськими. „Спархіяльні відомості” трьох галицьких консисторій друковано „етимологією” аж до 1914 р.

І от тепер, коли для греко-католицької церкви з'явилась легальна можливість хоч частково позбутися цієї настирливо-шкідливої мови, керівні й авторитетні греко-католицькі діячі починають знову крутити в тому ж таки ворожому для української мови дусі. Про це передусім свідчить опубліковане в пресі розпорядження Стемфордського єпископа Йосифа Шмондюка про вживання в греко-католицьких богослужбах замість сподіваної української — англійської мови. (Див. „Свобода”, ч. 221 з 27 лист. 1964 р.). Пізніше вияснення того ж таки єпископа, надруковане в „Свободі” ч. 228 з 8 грудня 1964 р., нічого не вияснило, бо вживання англійської мови таки можливе, тільки „по відповідному підготовленні вірних”. А разом з тим написано: „А головно сказано, що **треба старатися заховати вживання** церковно-слов'янської мови якнайбільше і якнайдовше; що вживання (частинне) розговірної (тобто англійської і української) є тільки концесією, і то в партикулярних обставинах і потребах”.

А от поляки, що навіть не мають у США своєї окремої церкви, вживають заходів про запровадження в богослужбах польської мови. (Див. „Нови свят”, ч. 247 за 1964 р.).

Але ота кривуляста лінія поведінки в цьому питанні Стемфордського єпископа ще не „найяскравіший” у цій

справі факт. Багато „яскравіше” на цьому тлі вимальовуються виступи на захист церковнослов'янської мови світських греко-католицьких науковців — проф. М. Чубатого та проф. Я. Рудницького.

Проф. М. Чубатий надрукував велику статтю „Справа богослужбової мови українських церков” у газ. „Америка” з 26 ІІ, 28. ІІ, 29. ІІ й 3. ІІІ 1964 р., а в тій статті намагається всякими способами довести, що церковнослов'янська мова ажніяк не чужа для українського народу. На його думку, вона навіть з походження українська („руська”), бо, мовляв, згідно з допискою на житії св. Кирила, цю „руську церковну мову відкрив русинові на Кримі (? — В. Ч.) сам Господь у половині 9-го століття”. Насправді ж ця дописка на копії „Житія” з XV ст. не може бути запереченням відомого з історії факту — болгарсько-македонського походження церковнослов'янської мови. Але навіть якби було й так, що ця мова виникла на східно-слов'янському ґрунті, а пізніше стала такою мертвою, як церковнослов'янська, то й тоді це не був би аргумент проти вживання сучасної живої української мови.

Другий аргумент проф. М. Чубатого — що „кожен вірний тієї (цієї? — В. Ч.) церкви, що покінчив принайменше вісім літ початкової школи, нашу теперішню церковну мову розуміє принайменше на 70 відсотків, людина з вищою українською освітою розуміє її на 90 відсотків”. З огляду на те, що цей аргумент є й у проф. Я. Рудницького, я розгляну його далі.

Третій його аргумент — що „ця стара, трохи таємнича, поважна богослужбова мова причиняється до піднесення настрою побожності та містицизму” і що „того (цього! — В. Ч.) не була б в силі досягнути жива народна українська мова, яка молитовний настрій напевно обнизила б, а саме богослуження спопуляризувала б” (sic! — В. Ч.). І цей аргумент збігається з аргументом проф. Я. Рудницького, тим то й його я розгляну далі.

Є в проф. М. Чубатого й ще деякі міркування, що мають на меті оборону церковнослов'янської мови, але

вони не такі суттєві, щоб на них варто було зупинятися в цій короткій статті. Я мушу згадати тут інше — покликання проф. М. Чубатого на „побожного православного” проф. П. Ковалева, що теж „з’являється проти ввведення до церков українського народу — католицьких і православних — живої української народної мови на місце церковнослов’янської”. Я того виступу проф. П. Ковалева не читав, але якщо це так, то я можу висловити тут тільки здивування, що цей діяч УАПЦ міг таке зробити — підірвати основу своєї церкви.

Проф. Я. Рудницький зачепив тему про старослов’янську мову в богослужбі у своїх подорожних записках, друкованих у газ. „Новий шлях” (Вінніпег, Канада), власне, в розділі під заголовком „Сими же словеси... посрами я и от’иде” з Венеції” („Новий шлях”, ч. 47 за листопад 1964 р.). У цьому розділі проф. Я. Рудницький передрукував конспект своєї доповіді, зробленої в Вінніпезі 29 червня 1962 р. Як виявляється з тексту цього конспекту, він створив спеціальну теорію для оборони церковнослов’янської мови в церковному вжитку. У цій своїй теорії він, як і проф. М. Чубатий, висуває „містичність і магічність” (у проф. М. Чубатого останнього слова немає) як незамінну якість церковнослов’янської мови, якість, якої в українській мові, на його думку, не може бути. Поминувши те, що навряд чи навіть церковні теоретики вимагають тепер від церковної мови „магічності” властивої тільки примітивним заклинанням, я мушу відзначити, що цим вони знецінюють українську **літературну мову** (вони обидва чомусь протиставлять церковнослов’янську мову тільки українській **народній**), яка тепер може мати **всякі мовостилі**, в тому числі й **біблійно-церковний**. Якщо, може, проф. М. Чубатий цього й не свідомий (він сам пише, що він не мовознавець), то це, напевно, знає мовознавець-україніст проф. Я. Рудницький. На жаль, ті приклади, що їх він наводить на доказ непридатності української мови для церковного вжитку, виявляють його недостатнє розрізнення двох мов — літературної й народної. Він же перекладає „Отче наш” висловом „Бать-

ку наш”, а „Богородице діво” — „Богоматір’ю дівицею”. Справді, його переклад „Отчешашу” нагадує відому фолкльорну пародію на цю молитву: „Отче наш — батько наш, кури крав, та в міх клав, а міх прорвався...” Але хіба в українській літературній мові немає слова й форми „отче”? А слова „Богоматір” та „дівиця” не народні й не розмовні: „Богоматір” — літературний новотвір”, а „дівиця” — фолкльорне, воно є, наприклад, у формулі сватання („куниця — красна дівиця”), і в церковному тексті, звичайно, не на місці. Зате цілком можливе в українській літературній мові оте „Богородице діво”, і його не треба перекладати: це ті лексичні запозичення з церковнослов’янської мови, що їх, разом з деякими іншими, має українська літературна мова для творення церковного мовостилю і що їх уживання санкціонувала вже понад-сорокрічна практика УАПЦ. І саме ця практика більше переконує в придатності української літературної мови для церковного вжитку, аніж створена *ad hoc* (ад гок) теорія проф. Я. Рудницького, що має на меті доказати протилежне — непридатність її для цієї функції.

Очевидячки, обидва автори пов’язують „містичність” старослов’янської мови з частковою незрозумілістю її для вірян. Але знов таки така незрозумілість культової мови була потрібна тільки для примітивних магів та ворожбитів, що могли викрикувати незрозумілі заклинання, а не для сучасного українського суспільства в найцивілізованіших країнах світу — у США та в Канаді. А який „містицизм” може викликати в нас незрозуміла церковнослов’янська мова, це легко може зрозуміти кожне, коли пригадає перші дитячі сприймання молитов, з усіма отими „ожеїси”, „якожеїми” тощо. А з великою мистецькою переконливістю показав це С. Васильченко в оповіданні „Басурмен”.

Але розгляньмо аргумент зрозумілості церковнослов’янської мови для звичайного українця (не професора мовознавства), — оті 70 та 90 відсотків у проф. М. Чубатого і 75 відсотків у проф. Я. Рудницького. Для цього розгляду можна взяти хоч би ту фразу, що її наводить

проф. Я. Рудницький у своїй статті: „Сими же словеси и иными большими посрами я и от'иде оставль их”. У цій фразі майже все незрозуміле для звичайного українського мовлянина. Що таке „сими”? Що значить форма „словеси”? Наз. відмінок? Ні! А що значить наросток -ес-? Що таке „большиими”? Чому тут два И? Помилка? Ні! Що таке „посрами” як слово і як форма? Дієслово в наказовому способі? Ні! Що таке „я”? Особовий займенник першої особи? Ні! Що таке „от'иде” як слово і як форма? Дієслово майбутнього часу? Ні! Чи тут хтось „іде” чи „їде”? Ні те, ні те! А форма „оставль” не пов'язується в українського мовлянина ні з чим із того, що може бути в його мовній свідомості.

Можна взяти ще вислів „многая літа”, що його так часто наші греко-католики співають. Спитайте будь-кого з тих, що співають, до чого тут форма жіночого роду „многая” (та й то ще архаїчна) і я певен, що ніхто не відповість: для них це мертва формула, що разом означає побажання „довгого віку”.

І от на таку „зрозумілість” мертвої церковнослов'янської мови спираються обидва автори, щоб затримати цю мову в церковних богослужбах. Колись, іще в XVI ст. освічені люди, зважали на те, що читачі „язика слов'янського... не розуміють” і перекладали ці тексти „барзо простою мовою і діялектом” у т. зв. учительних евангеліях, а наші фахівці-науковці в другій половині XX ст. не допускають до церковної функції **високорозвиненої** вже української літературної мови. Чи це не парадокс? І це тоді, коли всі культурні народи намагаються і в церкві користуватися рідною мовою! Цікаво відзначити тут той факт, що вже й білоруси переклали Біблію своєю мовою (д-р Янка Станкевіч).

Я не маю потреби писати про те, яка користь була б від запровадження в наших еміграційних умовах української мови в греко-католицькій богослужбі, бо на цю тему написав вичерпно о. О. Купранець у журналі „Світло”, ч. 11 за 1964 р. (знаю цю статтю з передруку в газ. „Народна воля”, ч. 47 з 3 грудня 1964 р.).

І наостанку про одно місце в статті проф. М. Чуба-того. Ось те місце: „Саме ті кола, що мають мало розу-міння вартости національних християнських традицій, най-більше крикливо нині вже домагаються введення україн-ської живої мови до українських церков, до яких вони мало ходять та й не плянують ходити. В ім'я чого?”

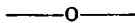
Отже, чому це я, не греко-католик, втручаюся в цю справу? Якщо я не літун, чи я не повинен дбати про те, щоб і в українській авіації була українська мова як мова команди й обслуги? Якщо я не моряк, чи я не повинен домагатись, щоб і на кораблях Чорноморської фльоти українська мова була в діловому вжитку?

Б. Антоненко-Давидович у книжці нарисів „Землею українською” сказав був жартома, що українська нація тільки тоді буде повна, як навіть грабіжник, напавши на вас, скамандує по-українському: „Руки вгору!” (Цитую з пам'яті). Але в цьому жарті є певний соціологічний сенс.

Національна українська мова мусить бути в нас усе-осяжною, мусить охоплювати всі сфери життя нашого на-роду!

А щодо церковної справи, то ті, хто читав хоч би мою працю „Українська літературна мова, її виникнення й роз-виток”, знають, як я мало не по крихті збирав факти про зусилля наших патріотів поширити й на церковне життя нашу мову.

А греко-католицька церква супроти цього завдання має багато „гріхів” на своєму сумлінні, — тож цікаво, чи вона їх спокутує хоч частково за теперішньої можли-вості. . .

ГЕРБИ МІСТ ДОНЕЧЧИНИ

Назвою Донеччини окреслюємо в цій статті історично-економічний край, себто природну одиницю серед складових частин України. Обмежуємо її влучними границями, що подані в „Енциклопедії Українознавства”¹⁾ і що оточують приблизно цілу сучасну Донецьку область УРСР, південну частину Ворошиловградської області УРСР та українські під етнічним оглядом райони Ростовської області РСФСР з Ростовом і Озівом включно. Вважаємо, що ім’я Донеччини найкраще підходить до цієї української волости, яка межує з Озівським морем на півдні, з Запоріжжям на заході, зо Слобідщиною на півночі й Землями Донських Козаків на сході. В березні 1918-го року, примінила, щоправда, Центральна Рада назву Донеччини до колишніх Зміївського, Ізюмського, Вовчанського, Куп’янського й частини Корочанського й Білгородського повітів²⁾, отже до південно-східної частини Слобідщини, яку ж одначе можна б було куди влучніше назвати Горішньою Донеччиною. Назва Донеччини (поруч назви Донбасу, яка є властиво в землепростірному понятті куди вужчим і скоріш економічним окресленням) закріпилася вже для північно-східної частини українського Приозів’я не тільки в поточному назовництві, але й теж у науковій літературі, що для нас міродайне.

Міські герби Донеччини поставали майже однократно з заложенням нових міст і заселенням цих земель у висліді їхнього відвоювання від Туреччини й Криму. Герби Бахмута, Луганська, Маріуполя, Нахичевані, Ростова, Слов’яносербська й другий герб Таганрога були затверджені Катеринославським намісництвом 29-го липня 1811-го року (за старим стилем), одначе є поважні підстави до припускання, що вони були створені й навіть уживані ра-

1. Енциклопедія Українознавства, I, ст. 123 (Кубійович, В.: Україна як географічне ціле і її частини). Мюнхен — Нью Йорк, 1949.

2. Дорошенко, Д.: Історія України, том I, ст. 332. Ужгород, 1932.

ніше, приблизно на переломі XVIII-го на XIX-е століття. Герб Озова має свою окрему бувальщину. Щодо свого змісту й герботворення вони близько споріднені з міськими гербами Запоріжжя. Деякі важніші міста Донеччини постали й розвинулися щойно на протязі останніх десятиріч, отже, з огляду на радянські обставини, вони й досі безгербові. Поодинокі герби розглянемо в нашій статті в поабетному порядку.

1. **Бахмут** (Артемівське). У зелено-червоно розділеному щитовому полі (горішнє півполе зелене, а долішнє — червоне) срібний хемічний знак соли (коло з поземим проміром). Бахмут завдячує свій розвиток добуванню соли, і це позначилося в його ж гербі³). Невідомо нам, як була подумана герботворцями символіка сполуки зеленої й червоної барв для щитового поля. Срібна барва гербового титла природня для соли.

2. **Луганське** (Ворошиловград). До 1900-го року немає жодної згадки про герб цього міста в дотичних законах, одначе з уваги на те, що Луганське було повітовим містом Катеринославської губернії, можна сміло припускати, що його герб — покищо, на жаль, невідомий нам — існував уже в часі між переломом XIX-го століття на XX-е й I-ю Світовою війною, і що місто користувалося ним ще перед урядовим затвердженням⁴).

3. **Маріюпіль** (Жданов). У блакитно-чорно розділеному щитовому полі срібний півмісяць, звернений ріжками вділ і завершений золотим двораменним хрестом (хрест на блакитному, а півмісяць на чорному півполях)⁵). Цей герб натякає на 1779-ий рік, коли приблизно вісімнадцять тисяч греків переселилося з Криму та одержало землі в околицях Маріюполя. Можливо, що обидва півполя представляють місцевий краєвид, себто блакитне небо

3. Винклер, П. П. фон —: Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской Империи. С. — Петербург, 1899. Ст. II.

4. Автор статті буде вдячний за всі доповнювальні інформації відносно міських гербів Донеччини, зокрема важніших міст, як Луганське, Донецьк (Юзівка чи Сталіно) й т. д.

5. Винклер, там же, ст. 89.

над чорноземом, а не виключено теж, що вони означають перехід гніту християнства на Криму (чорне півполе з оберненим півмісяцем) до свободи віроісповідання (золотий хрест на тлі неба).

4. **Нахічевань** (Начевань). Гербовий щит скісно зліва направо розділений. У горішньо-правому срібному півполі сім золотих бджіл, 3:2:1 (три над двома, а дві над одною), а в долішньо-лівому зеленому півполі золотий вулик⁶). Цей герб був створений у пам'ять переселення вірмен, переважно пасічників, 1780-го року з Криму, які осіли в поближжі устя Дону. З уваги на геральдичні правила, було б доцільно заступити срібну барву першого півполя блакитною, щоб уникнути недопускальної сполуки гербового золота зо сріблом, як теж передати барви природньо й послідовно, а саме золоті бджоли на тлі блакитного неба, а золотий вулик серед зеленої пасіки.

5. **Озів**. У блакитному полі срібний, звернений ріжками вгору й увінчаний срібним широкораменним хрестиком півмісяць, супроводжений вдолі двома срібними й скісно перехрещеними рибами. Цей герб, мабуть, найдавніший і безсумнівно найцінніший серед усіх міських гербів Донеччини. Озів був турецькою твердиною, що її донські козаки взяли вперше 1572-го року, в роках 1637-42 — вдруге, а остаточно — 1696-го року. 1711-го року турки відвоювали Озів, втратили його 1736-го року, а 1739-го року на основі Білгородського миру залишився він остаточно під Росією. У травні 1729-го року предложено Воєнній Колегії й затверджено імператором (передусім для військового вжитку) кількадесят міських і земських гербів, а між ними вище описаний герб Озова й Озівщини⁷). Зазначено було при цьому, що озівський герб виображений на основі давніших взірців („по старому гербовнику”). Цей герб постав, отже, приблизно на переломі XVII-го на XVIII-е століття і представляє він завоювання твердині (козацький хрестик над півмісяцем) і риболов-

6. Там же, ст. 99.

7. Лакиер, А. Б.: Русская Геральдика. С. — Петербург, 1855. Ст. 295. 300.

лю цієї ж околиці (два перехрещені осятри). Був це одночасно герб Озова й Озівщини, а тому що українська геральдика (у протилежність до російської) користується дуже нерадо тотожним виображенням для міського й земського гербів, то було б доцільно заступити в земському гербі срібну барву хрестика золотою (що навіть краще символізувало б перемогу хреста над півмісяцем). Такий же герб з золотим хрестиком був на знаменах Озівського піхотинного полку з 1796-го року.

6. **Ростів** (Ростів над Доном). Щит розколений. У правому блакитному півполі срібна двочастинна башта, завершена прапором (його барва урядово не встановлена, однак найкращою була б у цьому випадку золота), а в лівому червоному півполі трофеї зложені із зброї східних народів (їхні барви не означені, однак в червоному гербовому полі можливе тільки примінення золотої й срібної, отже зброю слід виобразити в приблизно природних барвах: срібна кольчуга, за нею перехрещені навскіс золотий лук і два ратища, золотий східний шолом і т. д.). Колишне поселення Св. Димитрій Ростовський сталося 1761-го року твердиною, а 1888-го року місто було прилучене до Донської області. Праве півполе герба представляє Ростів, як перегороду від набігів хижих сусідних народів, а ліве півполе голосить перемогу над ними. Цей герб має вже деяку свою гербовознавчу літературу⁸).

7. **Слов'яносербське**. Щит розділений. У горішньому золотому півполі срібний шолом, а в долішньому червоному дві срібні скісно перехрещені чавунні гармати. Вінклер пояснює⁹), що горішнє півполе містить у собі шолом, який „належав слов'яносербському народові”, а долішнє натякає на близькість луганського ливарного за-

8. Краснянський, М. Б.: Разыскания о гербе г. Ростова-на-Дону. „Южный телеграф”, 1910. Ном. 2781.

Краснянский, М. Б.: Разыскания о гербе г. Ростова-на-Дону. „Записки Рост. н/Д общества истории древн. и природы”, т. I. Ростов н/Д, 1912.

9. Винклер, там же, ст. 138.

воду. 1753-го року поселилися в околицях Слов'яносербська серби, які прибули сюди з габсбурзьких володінь. Барву горішнього півполя слід виправити, заступаючи її блакитною, щоб усунути негеральдичну сполуку золота й срібла. У таких виправлених барвах цей герб віддавав би теж влучно назву свого міста-гербоносця, а саме срібно-блакитно-червону сполуку колишніх т. зв. „слов'янських” барв і червоно-блакитно-срібну сполуку сербських барв.

8. **Таганріг.** Як твердиня, існував Таганріг уже 1698-го року, був збудований Катериною II 1711-го року (Прутський мир) і відбудований 1769-го року. Місто користувалося на протязі свого існування двома гербами.

Давніший герб був затверджений Катеринославським намісництвом 10. квітня 1808-го (за іншими даними вже 1804-го року) за старим стилем¹⁰). Гербовий щит був почетвертований з осереднім щитиком — золотим з червоним хрестом з легко розширеними раменами. Горішньоправе чвертьполе: в золоті дві блакитні смуги (Дон і Волга). Горішньоліве чвертьполе: в багрі срібний вензель Петра I, супроводжений вдолі датою заложення Таганрога — 1698. Долішньоправе чвертьполе: в блакиті срібний осятр. Долішньоліве чвертьполе: у сріблі золотий кадуцей між двома золотими перехрещеними якорями. Ці два останні чвертьполя голосили риболовне й морсько-торговельне значення міста. Варто було б прослідити докладніше постання осереднього щитику з виображенням хреста, бо його вид збуджує підозріння, що це найдавніша частина цього герба, яка могла б бути залишком козацького знаківництва. Цей герб перетривав тільки до 1811-го року.

Новіший герб Таганрога має щит розділений з розколом долішнім півполем. У горішньому золотому поземно положений кадуцей (неозначеної барви), в долішньоправому зеленому чвертьполі срібний якір, а в долішньолівому чвертьполі, чорному, золотий сніп. Кадуцей найкраще в цьому випадку виобразити блакитною

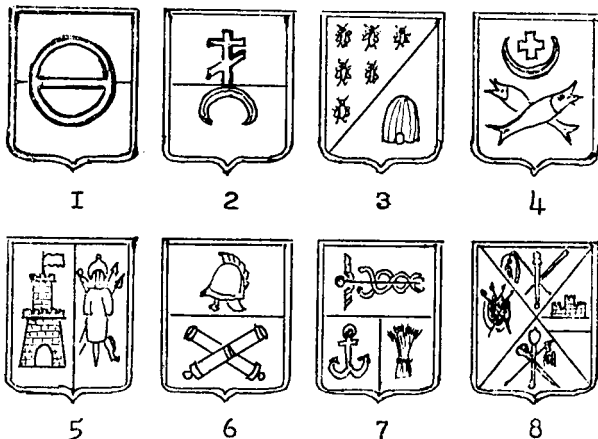
10. Там же, ст. 148.

барвою. Цей герб символізує торгівлю, мореплавство й багатство завдяки вивозові збіжжя. Цей же новіший герб Таганрога вважаємо дійсним для цього міста з кількох причин: він належав містові значно довше, ніж попередній герб, що був дуже складний і перевантажений елементами, з яких деякі зайві для української геральдики (вензель Петра I, Волга, тощо); він останній урядово затверджений герб Таганрога, а крім того він влучно виображує значення свого міста-гербоносця.

9. Черкаське (Старочеркаська). Герб був затверджений 5-го жовтня 1803-го року, коли Черкаське було ще містом Землі Донського Війська. Він залишився теж, коли місто обнизилося до гідності станиці Донської області та одержало нове ім'я: Старочеркаська (в протиставленні до міста Новочеркаська, що не лежить на українській етнічній території, і тому не беремо його в цій статті під увагу). Голова щиту Черкаська (смуга здовж горішнього окравця) золота з т. зв. виростаючим імператорським орлом (себто тільки з горішньою половиною гербового птаха). Цю „казьонну” частину герба, якою російська геральдика наділяла так часто міські герби, вважаємо без значення, вповні зайвою й для Черкаська невластивою. Головне щитове поле скісно почетвертоване. У горішньому червоному чвертьполі золотий пернач, а за ним скісно перехрещені два козачі клейноди — подібний до бунчука т. зв. нетяжин хвіст (бобылев хвост) і булавка („насека” донських козаків). У срібному правому чвертьполі зв'язані лавровим вінком чотири військові знамена — два білі (срібні), блакитне й червоне (в урядовому гербописі¹¹) зазначені на знаменах чорні імператорські орли, що не дуже згідне з традицією донських військових клейнодів, вимогами сучасної української міської геральдики та з можливістю виображення таких подробиць у гербовому щиті невеликого розміру). В лівому срібному чвертьполі червона твердиня з трьома вежами (середуща вища від двох крайніх) над блакитною попе-

11. Там же, ст. 212.

речною смугою, що представляє ріку Дон. У долішньому блакитному чвертьполі золота булава, а за нею перехрещені наскіс булавка й бунчук. По деякому виправленні, — це гарний і давній герб.

1. Бахмут
2. Маріуполь
3. Нахичевань
4. Озів

5. Ростів
6. Слов'яносербське
7. Таганріг (від 1811)
8. Черкаське

Герби міст Донеччини найменше просліджені українськими й чужинецькими гербознавцями серед усіх українських міських гербів (подібно занедбані теж герби міст Кубанщини й Підкавказзя). Усе таки вони представляють собою поле для наукової праці, що вдячне й винагородливе під різними оглядами. Ці герби не належать уже до наймолодших у почоті міських гербів України та деякі з них, як, напр., герб Озова, є дійсно стародавніми і цінними пам'ятниками. Вони залишилися такими ж геральдичними пам'ятками повороту українського народу до берегів Озівського моря та важніших історичних подій цієї ж волости, як війни з Туреччиною, додаткове поселення Донеччини чужинецькими етнічними групами й тісні зв'язки зо Сходом. Крім того, вони часто виявляють риси місцевого побуту, а передусім господарського життя, як: риболовство, пасічництво, промисл, мореплавство,

рільництво й початки гірництва (могутнє гірництво Донеччини все таки не віддзеркалилося в них належно). З деякими незначними й з легкістю несприймальними винятками, немає в них нічого такого, що могло б разити українські національні почування, і що було б зайвим чужинецьким впливом на українську геральдику міст. Ці герби, по деякому виправленні згідно з правилами української й загально-європейської геральдики, представляють собою гарні і вдатні з мистецького погляду герботворчі задуми та вони є доброю основою для дальшого розвитку міської геральдики Донеччини.

—o—

Дмитро Соловей

ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ В 1918 Р.

(Закінчення)

На цій Раді Міністрів кадети підняли цілу бучу. Заговорили про димісію. Про все це було повідомлено Скоропадському, і він захотів сам послухати думок міністрів з приводу висилки Мілюкова. І в щоденникові ми читаємо:

„... після півночі в його (гетьмана) присутності відбувся обмін думок, що тягся дві з половиною години. Проти мене висловився тільки Бутенко, але значно м'якше, аніж раніше: він сказав, що міністри власне не справжні кадети (бо кадети мусять обстоювати єдність Росії). Висловився проти також Палтов, що прийшов замість Дорошенка, який покинув цю частину засідання; але заперечення Палтова мали характер переривань та вигуків з місця. Дуже добре й гаряче говорили Зінківський і Гутник. Вони дали картину становища й показали безглуздість заходів щодо висилки. На цей раз порушив мовчанку й Василенко. Він визнав, що у присутніх є почуття по відношенню до Росії й до великоруської культури, але це не заважає працювати на користь України. Таким чином, розмова розширилася з питання особистого про мене, до принципового. Лизогуб висловився з не-

сподіваною твердістю. Він згадав, що сам був кадетом (записався в один із районів і вийшов після 3-го червня) і висловив певне ставлення щодо мене. Гетьман, що весь час мовчав, подякував за щирість висловлених думок (застерігшися, що „недомисля” — термін, що його вжив Зіньківський, у нього не було), вклонився перед інтелігентністю партії і передо мною, але сказав, що думки своєї змінити не може. Висловив здивування, в який спосіб його лист, надісланий міністерству внутрішніх справ для виконання, міг стати темою обговорення на Раді Міністрів. Лизогуб відповів, що кабінет солідарний, і що він не вважає за можливе приховати від кабінету листа такого змісту, хоча його й надіслано **особисто** до нього. Гетьман заявив, між іншим, що, якщо міністер внутрішніх справ має труднощі, він може звернутися по допомогу до міністра військового, начальника штабу, надіславши до мене пропозицію у м'якій формі. Прощання з гетьманом було досить сухе⁸⁸⁾

Ця докладна виписка з щоденника дає незвичайно яскраву картину того, як справа неофіційного перебування лідера російської кадетської партії у Києві, столиці України, стає темою гарячого й пристрасного обговорення на засіданні Ради Міністрів гетьманської України і призводить навіть до кризи в міністерстві, яке складалося в основному з членів тої російської партії. Разом з тим ми бачимо з неї досить ясну позицію самого Василенка. Далі Мілюков пише:

„Василенко на засіданні заговорив про можливі наслідки конфлікту, зазначивши, що в результаті його може на короткий час з'явитися у влади міністерство „щырых украинцев”, але потім влада перейде до правих. Гетьман, на його думку, може спертися лише на групи від кадетів і правіше. Соціялісти-федералісти — проти влади гетьмана, на що є фактичні докази (в цьому місці промови Василенка гетьман стрепенувся)”⁸⁹⁾

На приватній нараді (що відбулася після засідання Ради Міністрів) міністри-кадети прийшли до висновку, що

⁸⁸⁾ Там же, ст. 196-197.

⁸⁹⁾ Там же, ст. 197.

треба готуватися до виходу з кабінету, якщо гетьман не поступиться. Адже це взагалі означає боротьбу проти кадетів. І Мілюков записує (подаємо в оригіналі):

„По некоторым слухам, у гетьмана уже есть готовый список министров. Агитация, будто бы, направлена против Василенки, на которого украинцы негодуют за его последние меры в области высшей школы (спасение университета св. Владимира от украинизации).”⁹⁰⁾

Це останнє признання Мілюкова для нас особливо важливе. При дальших приватних нарадах міністрів-кадетів, в яких шукалося виходу з тяжкої кризової ситуації, Мілюков занотував цікаві слова Ржепецького:

„...суть справи в тому, що гетьман боїться Мілюкова з чотирьох причин: 1) Мілюков може домовитися з німцями проти самостійности, 2) може настроїти в такому ж напрямку інтелігенцію, яка почала вже примирятися з становищем, 3) настроїть так же кадетську партію і 4) самих міністрів. Листа гетьман (про видалення Мілюкова з Києва — ДС) написав тому, що його неодноразові прохання до Василенка, щоб Мілюков виїхав, не дали наслідків”.⁹¹⁾

Серед дальших записів Мілюкова до щоденника про приватну раду міністрів-кадетів звертає нашу увагу таке місце:

„Василенко, котрий виїздив під час суперечок і знову повернувся, підтверджує, що кампанія спрямована проти нього, але він зовсім не виявляє бажання здаватися, надіючися, мабуть, на особисте довір'я до нього гетьмана. З інцидента треба скористатися, щоби усунути Дорошенка й Бутенка, умовити Лизогуба лишитися тільки головою Ради Міністрів і знайти на міністра внутрішніх та харчових справ своїх людей. Моя пропозиція — виїхати **після** кризи, формально залишаючися в Києві, як видно, його (Василенка — ДС) цікавить.

Я особисто домагаюся, щоб не димісіювали окремо Зінківський та Гутник, а рівнялися б по Василен-

⁹⁰⁾ Там же, ст. 198.

⁹¹⁾ Там же, ст. 198.

кові. Інакше нам доведеться відкрити вогонь по тих, що залишаються. Не можна усувати й Лизогуба, що перейшов на наш бік.”⁹²⁾

Ніяких постанов на цій нараді не було ухвалено, але загальний настрій виявився такий, щоб самим кадетам кризи не створювати й не прискорювати. Виявилось потім, що й гетьман не хоче конфлікту. Його лише образили різкі висловлювання Зіньківського та Гутника. Справа почала улягатися і 9/22. VII міністри влаштували сніданок на прощання з Мілюковим, що змушений був таки виїздити. Прийшло чимало видатних кадетів. Були прощальні й розчулені промови. Між іншим Мілюков у своєму виступі говорив:

„...ніхто не веде свого загону просто під кулемети. Але ми йдемо до одної мети, і після кофлікту із-за мене, я ще більше впевнився, що ця мета — об'єднання Росії — одна”.

І далі він переказує зміст промов Ржепецького й Василенка:

„Ржепецький каже зворушливу промову про мене особисто і про значення мого приїзду. Василенко визнає, що я, як історик, умію відділяти другорядне від головного, визнає величезне значення головної мети й те, що ми йдемо до неї разом. Україна мусить стати частиною Росії. Головна заслуга двох місяців управління міністерством: 1) усунення австрійського погляду і 2) перехід від національного погляду до територіяльного”.

І тут Мілюков додає:

„Це — шлях до моєї мети.”⁹³⁾

Серед наступних промов знову звертає на себе увагу новий Василенків виступ. Мілюков пише:

„Підхоплюючи думку Ржепецького, що „треба взяти в руки український рух”, Василенко попрає „Русский Голос”, що він завжди захищає тільки ве-

⁹²⁾ Там же, ст. 199.

⁹³⁾ Там же, ст. 202.

ликоруські інтереси. Він підкреслює, що між міністрами три різних відтінки в національному питанні і до-рікає Зінківському за те, що той занадто далеко йде у справах церковних.⁹⁴⁾ Зінківський захищається, доводячи, що за ним стоїть група, і нагадує про свою давню позицію — відділення церкви від держави.

Я заявляю, що у справах національних і церковних схиляюся до Василенкового погляду, що його завжди захищав у великодержавній Росії: держава не мусить бути конфесійною і національною, а повинна стояти над релігійними і національними різницями. Інакше австрійська — краще сказати, малярська політика, школи Апоньї і т. д. Партія шукала виходу національним прагненням у персональній автономії, щоб зберегти за державою територіяльний, а не національний принцип. Може бути, що ця ідея — занадто передчасна, при національній байдужості мас. Але протилежна ідея, малярська, веде до зайвого зближення державних і національних елементів. Російська держава не мусить бути великоруською і православною. Те саме й відносно України”.⁹⁵⁾

На цьому й обривається частина щоденника Мілюкова, що її надруковано в „Новом Журнале” кн. 66 за 1961 рік.

Кінчаючи з цією справою, мусимо зазначити, що таку ж саму послідовну й уперту акцію боротьби проти державної самостійності України та за інкорпорування її у складі Росії, тільки вже не монархічної, а „советської”, провадила в ті ж 1917-1918 рр. і російська більшовицька партія — РКП(б). Як докладно висвітлює це О. В. Юрченко у своїй останній праці⁹⁶⁾, не тільки члени РКП(б) великороси, а й українці з походження — В. Затонський, Юр. Коцюбинський, М. Скрипник, тощо — відкидали в 1917—

⁹⁴⁾ В. Андрієвський, прибувши до Києва 10. VII. 1918 р., занотував таку почуту інформацію, що міністер Зінківський „сам гарячий сторонник автокефалії і прирік, що коли б собор (саме тоді він відбувався в Києві) постановив про злуку з Москвою, то він сам, звернувши на власну руку проведе автокефалію і що нібито й гетьман його підпре”. (З Минулого, том II, частина I, ст. 103).

⁹⁵⁾ „Новый Журнал”, кн. 66 за 1961, ст. 203.

⁹⁶⁾ Проф. О. Юрченко: КПУ, її роль і завдання в боротьбі комуністичної диктатури за опанування України. Інститут для вивчення ССРСР. Мюнхен, 1962 (циклостиль).

1918 рр. національний принцип побудови України й більшовицької партії на Україні, а приймали лише територіальний принцип, як це робив і Василенко. Білою вороною серед тодішніх більшовиків виявився лише В. Шахрай, який уперто й послідовно обстоював потребу окремої й незалежної вді РКП(б) Української Комуністичної Партії.

Немає сумніву, що таке ж явище помітне було в ті роки й у складі інших російських політичних партій. Всі вони стояли на ґрунті Російської імперії. То ж Василенко в даному випадкові не був якимось особливим винятком, а лише яскравою постаттю серед багатьох інших тодішніх інтелігентів-українців.

6. Остаточні зауваження

Відомості, що їх подав Мілюков у своєму щоденникові, дають нам достатній ключ до розгадання тієї, здавалося б, дивної й незрозумілої політичної поведінки Василенка (і співзвучного йому Науменка) в 1917-1918 рр.

Коли б Василенко до революції 1917 р. обстоював принцип територіального самоврядування для українських земель, це можна було б визнати за явище корисне й позитивне для українського народу у порівнянні з тим мертвлячим централізмом та станом цілковитого національного безправ'я й безоглядної нівеляції, що панували в тодішній абсолютистичній Російській імперії. Це все ж була б спроба зробити якийсь крок наперед у напрямку поступінного виборення у майбутньому ширших прав для українського національного розвитку. Хоча вже й тоді, якщо взяти період після революції 1905 р., боротьба за національно-територіальну автономію України у багато разів була корисніша і не менш реально можлива. Адже боротьбу за неї можна було тоді провадити вже легальним шляхом.

Але розпочинати після революції 1917 р. й після зруйнування імперії активну боротьбу за заміну національного принципу самостійного державного існування на принцип територіального самоврядування в межах все тої ж Російської імперії, яку ще треба було збройно відновля-

ти — це було вже явище цілковито шкідливе для українського народу, явище регресивне й реакційне, бо намагалося повернути колесо історії назад. Особливо ж коли згадати, що це діялося після проголошення української державної самостійності третім та четвертим універсалами Центральної Ради та після великих кривавих жертв, що їх вже поклав український народ у боротьбі за ту державну самостійність. Це вже був величезний крок назад у напрямку до ліквідації національних прав, що їх щойно здобув український народ.

Чим же це явище було обумовлене? Відповідь на це дає щоденник Мілюкова. Із його записів наочно видно, що Василенко, людина вельми поміркована у справах соціально-політичних, був у 1917-1918 рр. ще й переконаний та дисциплінований член російської конституційно-демократичної партії. Себто, будучи українцем з походження і визнаючи себе за такого, він разом з тим, вважав себе за росіянина й відчував себе патріотом Російської імперії, до якої, на його погляд, **мусила** належати й Україна, як історичне її надбання.

Таке переконання склалося у нього підо впливом згаданого передніше традиційного російського імперського виховання та імперської ж системи освіти; підо впливом особистих приятельських зв'язків з імперськими (переважно великоруськими) політичними діячами (зокрема з Мілюковим); підо впливом втягнення Василенка в службово-маєткові інтереси російської бюрократії, тощо. Тому він у 1917-1918 рр. і діяв енергійно у зазначеному політичному напрямку. І, як це видно із запису Мілюкова, він сам собі ставив у заслугу те, що за два місяці керування міністерством гетьманської держави йому пощастило усунути австрійський погляд (себто — погляд про розподіл держави на самоврядні національні організми) і „перейти від національного до територіяльного погляду”, тобто — до погляду переміщування національностей і поступінної асиміляції їх з пануючими великоросами, що й здійснювала історична Росія, і що хоче й зараз зробити ЦК КПСС.

Із цієї Василенкової позиції стає цілком зрозуміле,

чому він послідовно й систематично в 1917-1918 рр. затримував всілякими способами розвиток українського шкільництва; чому він став по стороні урядовців-русифікаторів типу В. Коблова, Ф. Николайчика та інших, „щоб не дратувати” їх; чому він поїхав у 1917 р. до Москви на посаду четвертого заступника російського міністра освіти в той час, коли на Україні для культурного й політичного національно відродженого українського життя кричуще потрібна була кожна українська інтелектуально розвинена людина, свідома національних прав і потреб свого народу; чому він у 1918 р. так старанно допомагав Мілюкову в його таємній політичній місії в Києві, що була спрямована проти самостійности України навіть такого недостатнього типу, як тодішня українська гетьманська держава; чому він, ідучи проти ясних бажань української національної суспільности, урятував, як це із задоволенням констатував Мілюков, Київський університет св. Володимира від українізації; чому він так підкреслено байдуже поставився до вбивства Ів. Стешенка; чому він вороже ставився навіть до дуже поміркованих українських соціалістів-федералістів, що їх очолював Серг. Єфремов, і настроював проти них гетьмана; чому він радив своїм колегам-кадетам скористуватися з міністерської кризи й усунути Дм. Дорошенка з міністерства чужоземних справ, а Бутенка з міністерства шляхів, як не кадетів, отже — ненадійних спільників, та замінити їх „своїми людьми”; чому, нарешті, Мілюков закликів міністрів-кадетів гетьманського уряду (а в тому числі й неукраїнців з походження) рівнятися у своїй партійній політичній поведінці по Василенкові. І т. д. І т. п.

Із цієї ж Василенкової політичної позиції стає зрозуміле, чому під „запискою дев’яти”, — що її було зачитано на Раді Міністрів 17. X. 1918 р., і в якій закликалося, щоб Україна разом з іншими державами, що постали на руїнах царської Росії, створила й очолила союз для відбудови Російської імперії у вигляді „нової Росії”, — перший підписався Василенко, а вже по ньому рівняючися підписа-

лися й інші вісім міністрів.⁹⁷⁾ Очевидно, він був і автором тої записки.

Постать М. П. Василенка, культурної, освіченої й обдарованої людини, це — трагічна постать української революції 1917 р. Постать не самітня, бо таких українських інтелігентів було дуже багато в надрах різних російських імперських партій і поза ними. Це — символ тодішнього нашого національно-політичного безчасся, що його породила вікова колоніяльна політика правителів Російської імперії, політика перманентного обезголовлювання української нації. Василенко, як політичний діяч, уособлює собою похмуру тодішню українську ситуацію. Ситуацію безлюддя на відтинкові фахових сил, що їх нестача так гостро й болюче відчувалася на кожній ділянці відродженого національного українського громадсько-політичного життя. Це те безлюддя на відтинкові фахових українських сил, яке, як ми вже згадували, примусило Мих. Грушевського по повероті в березні 1918 р. до Києва розплакатися на Шевченківському концерті,⁹⁸⁾ бо воно вело до катастрофи.

Була армія, була велика пробуджена народня сила, але не вистачало для неї потрібної кількості добрих фахових керівників. Кажучи військовою мовою, не було „офіцерського корпусу”. Нікому було вести ту армію до мети національного визволення. Навпаки, було дуже багато таких, що кидали на шляху їй тяжкі колоди. Відси — безліч помилок, хаос, втрата орієнтиру і — неминуча поразка у тих складних і тяжких умовах.

Друга велика українська соціяльна, національна й політична революція, як і перша за часів Богдана Хмельницького, не дала цілковитого визволення українському народові, а лише трохи посунула його вперед у цьому напрямку: підняла його національну свідомість, розбудила його сили й творчий дух. Тяжкий шлях до національної незалежності, як гарантії свободи всебічного національного розвитку, лишається ще не пройдений.

⁹⁷⁾ Дорошенко, том II, ст. 394.

⁹⁸⁾ М. Грушевський: Вибрані праці, ст. 77-78.

Та не знайшовши у вирішальний і винятковий момент української історії внутрішньої моральної сили, що б перебороти в собі гіпноз „величі Росії”, щоб порвати з прищепленою йому системою імперського мислення і рішуче стати по боці пробудженого й повсталого українського народу, Василенко не зміг також рішуче й порвати з тим українським народом, з українською культурою й українською наукою. Він не пішов служити російським реакційним силам, що гуртувалися навколо Денікіна-Врангеля, як це зробив М. П. Чубинський і багато інших діячів гетьманщини 1918 р. Він не виїхав за кордон, як це зробив В. В. Зінківський, або до Великої Росії, як це зробив В. І. Вернадський, щоб там віддавати свої сили розвиткові великоруської культури й науки. Він лишився на Україні і віддав рештки своїх сил українській науці, працюючи в Українській Академії Наук.

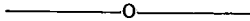
Відзначивши, як ми бачили, добру властивість Мілюкова-історика відрізнити головне від другорядного, сам Василенко, також історик, цієї дуже важливої властивості, на превеликий наш жаль, не виявив, про що й свідчить уся висвітлена тут його політична поведінка в 1917-1918 рр. У вирішальному моменті української історії, у моменті, що трапляється в житті народу раз на кілька сторіч, він не зумів відрізнити головного від другорядного і свої дрібні особисті інтереси, уподобання й амбіцію поставив в антагоністичну позицію до інтересів загальнонародніх, пішов проти течії.

Уникнувши в перший найстрашніший момент терору з боку апарату кремлівської диктатури (якого не уник, на жаль, Науменко), Василенко у 1923 р. був притягнутий більшовицькою владою до процесу Центра Дій (російська організація), і в 1924 р. його засудили були на 10 років в'язниці. Та після клопотань Укр. АН, зокрема ж після клопотань А. Кримського, М. Грушевського та Д. Багалія, — Василенка, що відбув 8 місяців ув'язнення, було амnestовано і відновлено в правах академіка.⁹⁹⁾ Мабуть, врятували Василенка не тільки ці клопотання, а й уперта його

⁹⁹⁾ „Україна” (Париж) ч. 5, ст. 338.

власна політична орієнтація в 1917-1918 рр. на єдину неділиму Росію. Як видно, для керівництва ВКП(б) він ідеологічно менше був небезпечний, ніж, скажімо, М. Грушевський, М. Слабченко, Й. Гермайзе, тощо з видатних тодішніх українських істориків, що їх пізніше партія примусово усунула з поля дослідження української історії і в той чи інший спосіб потроху винищила фізично. Звільнення з в'язниці дало можливість Василенкові далі провадити якусь працю й віддати решту своїх сил на розвиток української історичної науки.

20. IX. 1962

Юрій Мулик-Луцик

НАЗВОЗНАВСТВО Й МОВОЗНАВСТВО

Міжнародний Ономастичний Конгрес 1963 р. запропонував Організації Об'єднаних Націй, щоб вона створила науково-ономастичний орган для нормування, на універсальних принципах, назвництва для модерних здобутків технології.

Ця пропозиція актуальна й цікава.

Але, на мою думку, є підстави сумніватися, чи сучасна ономастика справді приготована задовольнити потреби ХХ ст. — т. зв. „атомової ери”, тобто чи вона дотримує кроку стислим наукам в їхньому бистрому поступові.

Мені здається (хоч я волів би тут помилитися), що досьогочасне „назовознавство” не є назвознавством, тобто не є одною з наук, воно є лише технікою.

У старогрецькому творі „Kratylos” (його приписують Платонові) є інформація про те, що в греків ho onomastikos — це була людина вишколена в надаванні імен; звичайно, це був не учений (тобто не дослідник), а лише технік.

Давні греки, що створили були досить прецизійну ономастичну систему, все ж таки не претендували на те, що б свою ономастику вважати за науку (he episteme), —

вони вважали її за те, чим вона була в дійсності, і тому називали її *he onomastike techne*, про що також інформується у творі „*Kratylos*”.

Сучасна ономастика похопила від давніх греків не лише технічну термінологію, як „онома” (ім'я), „ономастика” (назовництво) і т. д., але й також продовжує грецьку традицію трактування назовництва не під кутом науки, а під кутом технології.

Очевидно, коли Міжнародній Ономастичний Конгрес запропонував Організації Об'єднаних Націй створити орган спеціалістів для фахового надавання назв великим творам сучасної технології, то це, мабуть, мав би бути гурт ономастів, евентуально делегований з-поміж авторитетів Міжнароднього Ономастичного Конгресу, постійно затрундений на посаді в Організації Об'єднаних Націй.

Годі щось певного сказати, як ономасти-технологи справилися б з таким своїм завданням, яке вони в формі своїх послуг запропонували органам ООН. Але, як можна судити на основі досвіду, вони з тим завданням не справилися б так, як цього вимагає наука.

Один з визначних авторитетів згаданого тут недавнього Міжнароднього Ономастичного Конгресу написав статтю на тему номенклатури сучасних советських здобутків технології (штучні сателіти, ракети), але її немає підстав уважати науковою. Як і можна було сподіватися задалегідь, він лише подав етимологію й структуральну (лише формальну) аналізу цих термінів, — це і все. Очевидно, це підхід технологічний, не науковий. Він не звернув уваги на той факт (на це взагалі ніхто уваги не звернув), що назва першого в історії людства штучного сателіта, яким був відомий советський „Спутнік”, була створена примітивно, без наукових основ. Це доказ, що советські ономасти, яким було доручено того першого „сателіта” (штучну планету) назвати, є на кілька тисяч років позаді впорівень з поступом стислих наук. Але ця справа ані трохи не краще представляється і в усьому світі.

Справа представляється тим більш невідраднo, що

в ділянці так званих гуманістичних „наук” (?), як видно, затерто межу між **наукою** (грецьке *he episteme*), і **технікою** (грецьке *he techne*). За нашого часу в гуманістиці бачимо майже виключно твори технічного типу, а їх називають „науковими”, — всякі компіляції, словники, описування документів, збірки матеріалів, енциклопедії, каталоги, підручники і т. д. і т. п. Наука — це **відкриття**, і сучасні гуманісти, коли „відкривають” десь у бібліотеці, архіві, антикварні чи на горищі стару книжку чи скрипт, то кажуть, що вони зробили „відкриття”. Насправді ж вони, як каже наша поговорка, „знайшли сокиру під лавкою”. Таке „відкриття” може зробити й замітайло, коли побачить, що дата видання книжки є під 1650 роком чи щось у цьому роді, і він уже знає, що ця книжка має історичну вартість. Описування ж тієї книжки, щоб з’ясувати її вартість фахово, це вже справа вишколеного технолога.

Наука — це викривання тайн природи, головню викривання законів природи, що правлять життям світу взагалі, а людини зокрема, і процесами життя людини, народів та людства, — викривання тих законів, що досі ще не були відомі людству, як ось, напр., Ньютон розкрив закон гравітації (притягання землі).

Мова — це природня прикмета людини, і то дуже важлива. Отже основою наукового мовознавства не може бути ніщо інше, як тільки досліджування мови як частини антропології, тобто загального вивчення сутності людської істоти. А все інше науковим мовознавством не є. Сучасне, і взагалі досьогочасне, мовознавство трактує мову лише як готовий продукт — річ (*ergon*), а не займається тим живим процесом (*energeia*) людського духа, що мову створив і постійно її перетворює. Коли людський дух створив слово, і воно вийшло з уст людини в повітря чи на папір, то мовознавці підхоплюють його, і займаються ним, а про людину, з якої слово вийшло, забувають, не цікавляться процесом духового апарату, шляхом якого дане слово постало. А тим часом тільки в тому духовому процесі треба шукати відповіді на питання: Чому дане

слово має саме такий, а не інший зміст, ідею й форму? Чому воно має таку, а не іншу форму? Чому процес відбувся в духовості, що спричинив зміну в значенні й формі слова? Чи і який є зв'язок між змістом ідеєю й формою слова в онтогенезі і в філогенезі? Таких питань філологія не ставить узагалі. Вона лише описує слово таким, яким воно є в готовому стані, і яким кожен бачить його сам без „мовознавства”.

Термін „Галилея” з деякого часу є назвою власною одної з палестинських провінцій. Але, як свідчать історичні дані, термін „галилея” ще давніше мав і значення „границя”. Отже основним завданням мовознавця в цьому випадкові повинно бути таке: дослідити той процес жидів у минулому, шляхом якого в їхній духовості категорія „границя-лінія” перемінилася в категорію „площа” — провінція, і в такому зміненому значенні (велика площа) слово „галилея” згодом стало вживатися в функції назви „Галилея” для одної з провінцій Палестини.

Але мовознавці не цікавляться тим духовим процесом, і тому не знають тайни цієї переміни категорії „лінія” в категорію „площа”, — і тому вони не вірять, що це слово, яке тепер є назвою провінції-площі, колись могло означати „лінію” — границю. Бо, кажуть вони, це є „нонсенс”, — бо як же людина із здоровим глуздом може повірити, що б „границя” перемінилася в „провінцію”? Це ж немов „штука магічна”! І подібні „аргументи” довелося мені почути з уст покійного проф. А. Коцевалова, які він висловив по моїй адресі в англomовному науковому виданні „Аннали” УВАН у Нью-Йорку, коли я виступив був з теорією про процес переходу категорії „лінія” в категорію „площа” і вираження цього процесу в змісті, ідеї й формі слів просторової групи, і розкрив тут психологічний закон, який кермує цим процесом. Я запропонував підходити до цього типу слів і назв, як „галилея”, „Галилея”, в площині, яку я назвав терміном „психологічна геометрія”. Але проф. Коцевалов заявив, що це „філософствування”, тоді як „дійсне мовознавство” має оперувати лише „лінгвістичним матеріалом”.

Що він розуміє під терміном „лінгвістичний матеріал”? Очевидно, ось що: в тексті старих писань шукати даного слова, і довідатися, яке значення в контексті воно має, та яка його форма (морфологія) і правопис. Усе це треба собі записати, і „дослід” скінчений. А коли в старих писаннях дане слово має значення інше, ніж тепер, то треба назвати це „нонсенсом”, якимсь „нерозумінням” з боку автора тих старих текстів. Коротко, — слова не змінюють своїх значень! Вони, мовляв, не змінюють і не можуть змінити своїх значень, бо дослідник не може збагнути процесу цієї зміни, отже він заперечує можливість еволюції мови.

Отже з самого Нью-Йорку, з високої української наукової установи (УВАН) один з її офіційних авторитетів (і то по-англійському, — щоб учені світу могли розуміти!) заперечив факт закону еволюції мови, і він навіть не усвідомив собі, що це є гріх перед самою „азбукою” загального мовознавства. . .

На жаль, тут не можна вжити іншого слова, як тільки „скандал”!

Але, на його оправдання можна сказати, що мовознавство (як і літературознавство, історіознавство, суспільствознавство й багато інших гуманістичних ділянок) у самих своїх основах не багато краще представляються не лише в нас, але й у світі взагалі. На мою думку, основна причина цього невідрадного стану є та, що гуманістику відірвано від антропології, тобто від досліджування людської істоти. Досліджують твори людини, а не досліджують людини у причиновому зв'язку з її творами.

Повертаючись до вужчої теми, ще слід підкреслити той очевидний факт, що техніка (англ. art) — це практичне примінювання в житті здобутків науки, тобто відкритих наукою законів природи, отже техніка мусить в деякій мірі ґрунтуватися на науці (science у загальному розумінні).

Але теперішня ономастика, що не є назвознавством (ономатологією), являючись лише технікою, не має під собою якогось більшого „наукового” підґрунтя, як тіль-

ки те, що вона унаслідувала від грецької *he onomastike technē*.

Теперішня ономастика в основному спирається на двох угольних каменях: 1) на розкриванні перших значень „назв” і 2) на каталогізуванні назв. Але, займаючись „першими значеннями” (які в дійсності не є першими!), ономастика дурить себе, коли вона вірить, що досліджує „перше значення назви”. У дійсності вона досліджує так зване „перше значення” того **слова**, напр., „галилея”, яке згодом стало вживатися в функції назви, напр. „Галилея”. Назви не мають і мати не можуть своїх перших значень!

Так ось, та основна ділянка ономастики, тобто досліджування неіснуючих „перших значень назв”, не є ономастичною, — це є звичайна етимологія слів (не назв), що належить до історичної граматики.

А ці численні ономастичні праці з заголовками, які звучать „Перше значення...”, чинять ту понуру атмосфери ще понуришою... Ономасти, знаходячи, напр., слово „україни” в творі з половини XI століття, кажуть, що там є „перше значення” слова „україна” (чи й назви „Україна”?). Чому? Лише тому, що в нас уже немає старшого твору? А звідки вони знають, що це слово могло мати ще якесь інше значення перед XI століттям, але це ще старше значення не було записане? Значить, вони також заперечують закон еволюції ретроспекції, коли еволюцію починають лише з XI ст., бо старших документів немає! Отже, інтелект тих науковців тут арештований документами.

У дійсності ж перше значення слова є в першому найпримітивнішому звукові, з якого постав зародок (ембріон) слова, а не в розвиненій за час тисяч років доісторичних часів внутрішній і зовнішній формі слова.

Вишукування тих так званих „перших значень” тих **слів**, з яких постали назви власні, це також справа технології, не науки. Вишукування тих давніших значень на матеріалі історичних документів — це технічна робота, не наукова. Сам той текст документа каже, в якому

значенні дане слово там ужите, отже це не є розв'язування проблеми ономастом. А коли текст документу ясно не каже, в якому значенні дане слово там виступає, тоді ономасти починають самі відшифровувати його давніше значення. Але в них немає наукових методів того відшифрування, отже вони вгадують, — а це не є наукова робота. Відгадуванням забутого значення займається й народ, — це т. зв. народня етимологія, що послуговується „методою” псевдології”, — але справа в ономастиці представляється в основному не інакше. Назва „Оттава” індіанська. Але, збіжністю випадку, слово „оттава” в українській мові означає осіннє сіно. Якщо б хто з українців почав твердити, що назва „Оттава” (столиця Канади) є українського походження, і створив цілу „теорію” про „оснування українськими піонерами” міста Оттави, то це була б типова алегорія сучасного стану ономастики.

Щождо нотування назов (каталоги, атласи і т. д.) — то ця друга в черзі основна діяльність ономастики нічим не випередила давньої грецької назовничої техніки. Досить, як приклад, згадати старогрецьку книгу, яку уклав Поллукс, під заголовком „То onomastikon biblion” — список назв за принципом предметів, до яких вони відносяться, а не за поазбучним принципом, як це було в давніх грецьких книгах типу „Lexicon”.

У граматиці, яка є основою мовознавства, маємо поділ іменників на 1) **загальні**, напр., „людина”, і 2) **імена власні**, напр. „Іван”. Це є все, що маємо з ономастики в мовознавстві. І на цьому мовознавство основує свої претенсії на ономастику, бо ж, мовляв, **назва** (ім'я власне) — це справа мови, отже ділянка назовництва мусить бути частиною мовознавства.

Але такий аргумент не оправданий. Бо ж давні філологи, стоявши на такому самому становищі, теорію літератури тоді включали в граматику, як розділ „Прозодія”. Але тепер справа мови в її художній функції належить не до мовознавства, а до окремої дисципліни, якою є теорія літератури.

Патологія мови належить до медицини, справа „ло-

гічних термінів” належить до логіки, парапсихологічні явища в мові належать до психології, — отже хоч в усіх цих випадках предметом є мова, то одначе вищезгадані дисципліни не належать до мовознавства, яке є лише філологією, тобто граматизмом.

Як довго мовознавство не з'ясує собі, що в самих його основах, у системі його граматичних категорій з їхніми термінами немає нічого, що відносилось б до самої суті ономастики, отже ця ділянка не може бути частиною мовознавства, так довго ономастика (назовнича техніка) не зможе стати ономатологією (науковим мовознавством), бо мовознавство у „Прокрустовому ложі” граматичних категорій, що не є релевантними для мовознавства, ув'язнило й заморозило справу досліджування назв (як готових продуктів), і навіть не дозволило кільчитися справі називання, як процесу.

Коли відбувся Перший Міжнародний Ономастичний Конгрес (у Парижі 1938 р.), то хоч туди були допущені доповіді й не-мовознавців, — напр., істориків, географів, етнографів, які під кутом своїх професій трактували про назви, — але їхню роль там було потрактовано, як аматорсько-допоміжну. Офіційними ж і фактичними авторитетами там уважались лише мовознавці, які утотожнюють себе з „ономастами”. І так воно ведеться й досі.

Але, при нагоді, слід звернути увагу на той факт, що в кожного народу система назовничої техніки постала перед створенням системи граматичних канонів. Так воно було й у греків. Платон застав уже грецьку *he onomastike technē*, як прецизійну систему, розроблену й основану на нормативних принципах. А зародки граматики почали творити грецькі софісти-послідовники Сократа, а вже лиш Аристотель зробив спробу оформлювати граматичні принципи.

У висновку, — „мовознавство”, яке ще по суті не існує, повинне бути цілком незалежною від мовознавства дисципліною, бо його зміст, сутність, форма й методи (в потенційному аспекті) основно відрізняються від мовознавчих.

Л. Биковський

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ НА ЗАХОДІ ЗДА*)

(Орієнтаційний нарис)

Передмова. Уже сама назва доповіді викликає деякий сумнів. Чи можна говорити про „українську науку” на заході ЗДА? Адже майже все українське життя, в тому числі й наукове, було донедавна скупчене виключно на сході ЗДА. Але часи змінюються! Один польський дослідник в царині умової праці принагідно висловився: „...podobnie jak i w innych sprawach, tak i w tej dziedzinie potrzeba zrobić początek i znaleźć metodę”...¹⁾). Отже й ми спробуємо в інформаційно-дискусійній площині дещо сказати на згадану вище тему.

Вступ. У серпні 1954 р. доповідач з дружиною переїхали з Нью-Йорку, Н.Й., до Денверу, столиці стейту Колорадо, на заході ЗДА. Почав працювати в місцевій Публичній Бібліотеці.

З цього боку в порівнянні з Нью-Йорком, де впродовж п'яти літ мив підлоги в УМСА без ніякого вигляду на майбутнє, було гаразд. Але з боку культурно-наукового, українського, було гірше. Після жвавого науково-культурного життя, з'окрема в середовищі УВАН у Нью-Йорку, це був скок у незнане, властиво, на перший погляд, у порожнечу. Але оговтавшись і приглянувшись, я знайшов себе. Поволі, від початку 1955 р., сприяв з'організуванню Денверської Групи УВАН у Денвері з засягом діяння майже на весь захід ЗДА. При тому нав'язав зносини з людьми з якими мені було по дорозі в цьому „безлюдді”. Наслідком того, несподівано для себе, став перед обличчям різноманітної загальної та українознавчої тематики, притаманної заході ЗДА. Це все давало мож-

*) Скорочення доповіді, виголошеної 31 липня 1964 р. на засіданні Президії Управи УВАН у США в Нью Йорку, Н. Й. ЗДА.

1) Див. *Ernest Dimnet — Sztuka myślenia*. Warszawa 1936, сторін 163.

ливість продовжувати перервану переїздом науково-дослідчу та науково-організаційну працю.

Поняття заходу ЗДА. Розрізняємо кілька вживаних окреслень заходу ЗДА: 1. Ріка Місісіпі ділить ЗДА на Схід і Захід. За цим Заходом знаходяться ще додатково побережжя Пацифіку, Гавайські острови та Аляска, з ланцюгом Алеутських та Курільських островів, розташованих майже впритул до берегів Азії. 2. Уживається також загальне широке поняття „Заходу”, на захід від р. Місісіпі аж до берегів Пацифіку²⁾. 3. В „Statistical Abstract of the U.S.”, Вашингтон 1963, під „West” розуміється стейти від лінії: Нью-Мексіко, Колорадо, Вайомінг, Монтана на захід ЗДА. Причому 8 стейтів становлять т. зв. „Гірський Район” (Арізона, Нью-Мексіко, Колорадо, Юта, Невада, Вайомінг, Айдаго і Монтана). Каліфорнія — район Пацифіку, а стейти: Вашингтон і Орегон творять т. зв. „Північно-Західню Область”^{2а)}. 4. У наших цілях вживатимемо упрощене поняття „Заходу ЗДА”. Будемо говорити про терени на захід, починаючи лише від району т. зв. „Скелястих Гір” (з’окрема стейту Колорадо) до берегів Пацифіку, з Аляскою включно, й далі — в Тихий Океан. Таким є, наприклад, обсяг діяльності й збірок Відділу Західньої Історії ЗДА в Денверській Публичній Бібліотеці³⁾.

Згадані вісім стейтів, що творять район Скелястих Гір, обслуговує один Бібліографічний Інститут з осідком у Денвері⁴⁾. Район побережжя Пацифіку (властиво Каліфорнію) обслуговує інший Бібліографічний Інститут, з

2) Leroy R. Hafen and Carl Coke Rictor: *Western America*. New York 1953 p. VII. (2/3 площі ЗДА лежить на захід від р. Місісіпі).

2а) *Statistical Abstract...* p. XII.

3) *Malcolm G. Weyer: Western History Collection. Its Beginning and Growth*. Denver Public Library, Denver 1950, 20 ps.

4) *Malcolm G. Weyer: Bibliographical center for research: its origin and organization*. Denver, Bibliographical Center for Research, 1953; *A challenge for a Greater Bibliographical Center*. Bibliographical Center for Research. Denver Public Library. Rocky Mountain Region. *Bennial Report 1955—1956*. Denver, March 1, 1957, 4°, 30 ps.; *Phoebe F. Hayes — Bibliographical Centers...* Denver, December 2, 1963, ps. 7—8.

осідком в Сакраменто, Каліфорнія⁵). Третій Бібліографічний Інститут знаходиться в Сіятлі (Вашингтон) і обслуговує вищезгаданий Північно-Західний район ЗДА (стейти: Вашингтон, Орегон та почасти Аляску(?)^{5а}). Наведені тут окреслення „Заходу ЗДА” подекуди облегчують досліді в рамках нашої теми.

Наука на заході ЗДА. Захід ЗДА здається вже давно перестав бути „піонерським”, „легендарним”, „диким”, „срібним” або „золотим” і т.п. Він є такою самою частиною ЗДА як і інші під оглядом життя, як рівнож під оглядом науковим. Щодо останнього, найбільш у даному разі цікавого для нас, то можна заризикувати зробити три підходи до питання. Можна спробувати говорити про: загальну науку, американознавство та українознавство на заході ЗДА.

Під першим оглядом — загальним — ця частина ЗДА нічим не ризниться від решти краю кількістю. На цьому терені розташовано біля 120 високих учбових закладів, у тому числі 14 повних університетів. Там знаходяться біля 140 загальних і спеціальних книгозбірень, число книжок в деяких з них сягає понад пару мільйонів. Число тільки більших музеїв і картинних галерій вже перейшло за 30. Значна кількість академії, науково-дослідчих установ, приватних і публічних лабораторій змінюється з нахилом до постійного зростання⁶). Кількість різноманітних конгресів та з'їздів дорівнює сходові ЗДА. Як існо — після вислідів діяльності світово-званої астрономічної обсерваторії в Паламар, біля Лос Анжелосу, лабораторій в Берклейському університеті в Сан Франціско, дослідчому Гуверському інституті в Стенфорді, до-

⁵) *Phoebe F. Hayes* — *Bibliographical Centers...* Denver, 2, 1963, p. 5.

^{5а}) *Phoebe F. Hayes* — *Bibliographical Centers: Ventures in Library Cooperation*, Denver 2, 1963, p. 7.

⁶) Див.: 1) *Mary Irwin* — *American Universities and Colleges*, Washington, D. C. 1956. American Council of Education. 2) *The Libraries, Museums and Art Galleries. Year Book 1954-55*. London 1955, ps. 579—639. 3) *American Library Directory*, 21st ed. R. R. Bouker Co. New York 1957. 4) *Learned Societies and Research Institutions. "The World of Learning"*. 1954, London, Europa Publications, ps. 776—796. 5) *The World Almanac for 1957*, ed. by Harry Hansen, New York 1957. 6) *International Handbook of Universities...* 1962. Paris 1962.

слідчої діяльності Колорадського стейтового університету в Боулдері, світово-званої Гірничої Школи в Голдені та інших того роду науково-дослідчих і учбових установ — захід у науковому відношенні давно зрівнявся з іншими частинами ЗДА, з'окрема з сходом, у своїй науковій діяльності у світовому мірилі. Усе це відбивається у відповідних публікаціях: періодиках і книжках. Численні науковці з співробітниками вже від кількох поколінь клопочуться біля цієї справи з відповідним знанням і відданістю.

Під другим оглядом — американознавство в цій частині ЗДА, з причин натуральних, тримається більше місцевого ґрунту. Можна тут розрізнити американознавство „національне”, що займається загальноамериканськими проблемами і трактує їх у цьому ж освітленні. Нас більше цікавить американознавство специфічне — „західне” та еволюція його тематики й наставлення. Від звичайного регіоналізму, з його притаманними проблемами як: гірництво, нафта, водна справа, всіякі мельорації, тощо, які трохи відмінні по різних стейтах Заходу, західне американознавство поволі еволюціонує до західноамериканської синтези, спільної для всього Заходу^{6а}), його післанництва і впливаючими звідсіля висновками для всього життя ЗДА. Ще в 70-х рр. XIX ст. генерал В. Палмер, засновник гарного міста — Колорадо Спрінґс у підніжжі Скелястих Гір, біля Денверу, кинув гасло: „...and we shall have a new and better civilization in the far West. . .”⁷).

Цим думкам сприяє факт повільного, але невпинного, пересуву осередка населення ЗДА із Сходу на Захід. Цей осередок пересунувся вже від м. Балтимор (1790) на південь стейту Ілліной (1960) і має нахил посовуватися далі на Захід⁸). Дислокація промисловости впродовж ос-

^{6а}) *Morris Garnsey* — Regional science and the development of the West. “Colorado Quarterly”, Boulder, Colo., vol. V. No. 1, Summer 1956, ps. 5-24; *Virgin Land* — The American West as Symbol and Myth. Harvard 1950.

⁷) *John S. Fisher* — A Builder of the West. The Life of General William Jackson Palmer. Caldwell, Idaho 1939, p. 202nd.

⁸) *Statistical Abstract of the United States*. Washington, D.C. 1963, p. 8th.

тання десятиліття по всіх ЗДА, постання нових енергетичних та промислово-воєнних осередків на Заході і збільшення на цьому терені кількості населення посилюють цю тенденцію...

Це знайшло свій вираз у 1958 році в пропозиції передбачливого сенатора James E. Murray на Конгресі: перенести задалегідь столицю ЗДА до натурального її осередку-отже десь на південь стейту Монтана. Очевидно, він вважав, що це могла б бути в майбутньому спільна столиця для всієї американсько-канадської господарської й політичної спільноти.⁹⁾

У дотеперішній літературі цього питання були проекти переносу столиці ЗДА до Денверу, Колорадо, що знаходиться на межі гірничої і рільничих областей ЗДА¹⁰⁾. У всякому разі існує погляд, що дотеперішній осідок столиці ЗДА в Вашингтоні, став для всеамериканської спільноти під кожним оглядом пережитком. Особливо це стало виразним після надання стейтових прав Алясці й Гаваям.

Бачимо повільний процес „вестернізації” ЗДА, обертання їх обличчя від Сходу (Атлантик) до Заходу (Пацифік), повільний „заник” Сходу і „підйом” Заходу ЗДА. Захід поволі починає претендувати на „примат” у житті ЗДА, маючи ще майже невичерпані природні ресурси^{10а)} і сточище Великого Океану в запліччі. Можна спостерегти, що поволі формується, виходячи з колишнього регіоналізму, синтез а західного америкознавства, на-

⁹⁾ *Senator wants Capital in West.* “Rocky Mountain News”, Denver, Colo., Friday, Febr. 14, 1958.

¹⁰⁾ 1) *Denver wartime capital?* “Newsweek”, No. 36, December 11, 1950, ps. 72-74. 2) *H. S. Commager — Choosing a Capital.* “Senior Scholastic”, vol. 48, No. 4, February 25, 1946, p. 8. 3) *R. L. Neuberger — Should we move the Capital to the Rockies?* “New York Times Magazin” (mikrofilm), October 6, 1946, ps. 5, 47, 48, 49. У цій статті автор пише що: “Roosevelt talked with Justice William O. Douglas about moving the Supreme Court to Denver?”—“In fact, sporadic attempts to locate the Gov. at Dever have been made over the past half century...?”

^{10а)} Див. наприклад: “Interior Sec. Stewart Udall referred to Western Colorado as the future oil capital of the World..!” “Rocky Mountain News”, Thesday, Sept. 15, 1964, Denver, сторн. 28.

креслюється його передова роль в рамках ЗДА і конструктивне післанництво не тільки для ЗДА, але й у світовому мірилі. Це відчув, майже геніяльно, у своєму часі визначний піонер на Заході — українець о. А. А. Гончаренко, креслячи пляни „Тихоокеанської України”¹¹). На порушену тему є вже чимало сирового матеріялу, але синтетичних праць, здається, ще обмаль й то переважно в вигляді статей у пресі та відповідних розділів по книжках, присвячених вивченню Заходу ЗДА.

Переходячи, за чергою, до третього пункту — до українознавства на заході ЗДА, слід звернути увагу на засадничу різницю між цим науково-дослідчим комплексом на сході і заході ЗДА. На сході воно, так би мовити, „висить у повітрі”, є теоретичною проблемою. На заході воно „виростає з ґрунту”, є не тільки теоретичною, але й практичною проблемою. Воно тут є подекуди „у себе вдома”. На сході воно є більше кабінетно-політичною проблемою і, розроблюване на терені ЗДА, не має тереново безпосереднього зв’язку з Україною, бо в сточищі Атлантику, тобто на сході, українських земель немає. Натомість на заході українознавство є не тільки теорією, але й має практично-політичне значення, бо на захід від ЗДА, по другому боці Пацифіку розташовані землі з українським населенням. Це надає усій проблемі динамічно-дослідчого забарвлення. Предметом дослідження на сході й заході однаково є загально-українські проблеми. У цьому вони не різняться. Натомість різняться в дослідженні місцевого (американського) українства. На сході ЗДА ця проблема охоплює значно коротший період часу, біля двох століть, здебільшого лише від другої половини ХІХ ст., коли почалося інтенсивніше переселення з українських земель в Європі до ЗДА. На заході предметом досліду є українці „автохтони” на цих теренах, бо ще від ХVІІ століття. У ті часи властивих американців тут ще й не було, бо в Каліфорнії вони появилися щойно від 1848, а на Алясці від 1865 рр., тобто тоді,

¹¹) Див. *Л. Биковський* — Проблема А. Гончаренка. „Визвольний Шлях”, Лондон, 1957, ч. ІІ, сторн. 144—155 та ч. ІІІ, сторн. 320—327.

коли українське населення тут подекуди вже було всуміш з індіанським, еспанським та московським. Історія українців на Заході ЗДА від того часу по нинішній день криє в собі відмінні від Сходу та значні джерела для українознавства. Справа досліду поширюється, як то було згадано, із-за безпосереднього сусідства, через океан, з Зеленою Україною, замешкалою українським населенням, з усіма проблемами випливаючими з того¹²⁾.

Того роду українознавство, своїм характером і змістом та напрямними, щойно починається на Заході ЗДА. Воно має на своєму шляху, у протилежність до українознавства на Сході, де воно є „відірване” від місцевого життя й має більш спекулятивний характер, спеціальні труднощі. Вони є подібні до початкових труднощів у колишній Росії, коли „старший брат” намагався забороняти, промовчувати, легковажити, фальшувати та протиставлятися стремлінням українців та української науки. Можна здогадуватися, що українознавство на заході ЗДА знаходиться зараз приблизно в такому стані, як воно було в колишній Росії десь може в половині XIX ст. Усе „українознавство” тут було і є, покищо переважно в руках московських та американських науковців. Вони через свою несвідомість, шовінізм та політику представляли досі українство на цих теренах і проблеми зв’язані з цим у неправдивому та ігнорантському вигляді: для москалів це було чисто московське населення та чисто російські справи, а спільне православ’є цьому сприяло. Для американців — це були також спочатку „росіяни” та „російські справи”, а згодом стали „американці” та „американські справи”. А „слона то вони і не приметелі”, як то кажуть по-московськи. Але не зауважили його одні й другі цілком послідовно. Навіть така спостережлива і розумна людина як славний американський історик Г. Г. Бенкрофт, який мав доступ до перводжерел, добре орієнтувався тільки в т. зв. „російській небезпеці”. А передбачливий

12) Див. *Іван Світ* — Зелена Україна... Нью Йорк-Шангай 1949, 80, 32 ст. Науково-Дослідчий Інститут Зеленої України; див. також гасло — „ЗЕЛЕНИЙ КЛИН, Зелена Україна” в „Енци. Українознавства”, НТШ, т. 2, Мюнхен 1955-57, стор. 768—780, пера проф. д-ра В. Кубійовича.

псевдонім „An Englishman” ще перед ним, бо в 1830 році, писав відповідні доноси й остерження¹³⁾).

Завданням українських науковців є тепер вилускати з їхніх писань усе для нас важливе, спростувати помилки й використати ці писання у світлі правдивого українознавства на заході ЗДА. Того роду стремління до ревізії та реконструкції є послідовним продовженням зусиль триваючих на Україні вже майже від століття. Вони подібні також до починів інших народів, що перебували в таких же під'яремних умовах. Останньо довідуємося з преси, що в Нью-Делі, Індія, засновано „Національний Інститут” для виправлення історії Індії, тому що вона досі була неправильно інтерпретована, бо писалася не індійцями, а переважно англійцями впродовж багатьох літ^{13a)}). Справедливість вимагає сказати, що американські науковці більш об'єктивно ставились і ставляться до питання українознавства на заході ЗДА. Натомість їхні колеги-москалі відносяться до цього питання в типово чорносотенний спосіб, подібно до того, як то вони робили в колишній Росії. Вони вважають це посяганням на їхній „стан посідання”...

Після того роду орієнтаційного загального „вступу”, дозвольте мені коротко спинитися на таких українознавчих питаннях як: джерелах матеріалів, науковцях, організаціях, тощо, на заході ЗДА.

Джерела українознавства на заході ЗДА можна б укласти, для легкої орієнтації, в такі групи: історичні події, збірки матеріалів та населення. Окремо, але в звязку з цим, знаходиться проблема „Зеленої України”. На ній тут, із-за браку місця, не будемо зупинятися, бо на цю тему існує вже досить численна література.

¹³⁾ Див. брошурку п. з.: *An Englishman: On the Ambitious Projects of Russia in regard to North West America with Particular Reference to New Albion and New California; An Appeal to the Governement, the Legislature, and the people of Great Britain, by an Englishman.* London 1830. Знаходиться в бібліотеці Верклей унів. в збірці “The Bancroft Library”. Див. згадку про це в книжці — *R. A. Thompson'a — The Russian Settlement in California, Oakland 1957, p. Vth.*

^{13a)} “*Institute to Rewrite History of India*”. “*Rocky Mountain News*”, Monday, June 29, 1964. p. 6th. (Продовження буде)

В. Трембіцький

УКРАЇНА Й БОЛГАРІЯ В 1918–1921 РОКАХ

ВСТУП

Проблема українсько-болгарських відносин одна з найстарших в історії стосунків України з її сусідами ближчими чи дальшими.

Українсько-болгарські відносини цікаві, бо вони ви-
нятково дуже багаті, особливо в найстарших віках історії обох народів, коли між обома сторонами панувала атмосфера добросусідських стосунків.

Завданням цієї праці є представити українсько-болгарські відносини в час самостійності України (1917–1921 рр.), коли-то між обома державами майже від перших місяців самостійності заіснували безпосередні відносини, в яких болгари виявили своє незвичайне приязне наставлення до української визвольної справи та потім до утривалення української державності, будучи з Україною в прямих дипломатичних зносинах.

Писати про українсько-болгарські дипломатичні стосунки тут на чужині відносно далеко від безпосередніх джерельних матеріалів, які осталися в великій мірі в столиці Болгарії — Софії, досить тяжко. Тому теж ця розвідка буде мати певні недотягнення джерельно-документального характеру, особливо по відсутності таких важливих актів, як: вірча грамота українського уряду та його гетьмана Павла до болгарського царя; даліше листування українського посольства з урядом Болгарії та самим царем Фердинандом. Врешті; бракує документів про діяльність посольства України в відношенні до чужих посольств, акредитованих 1918–1920 рр. в Софії; з цих актів можна б багато дечого довідатися щодо справ українського положення на міжнародній арені, тобто в очах дипломатичних представництв чужих держав на терені Болгарії.

Брак і оригінальних чисел урядових пресових видань посольства „Українського Слова” та „Українсько-Болгарського перегляду”, тобто органів, що виходили в 1919/20 рр. в Софії з помоччю й при співпраці багатьох болгарів — знавців української проблеми та цілого сходу Європи. Та все ж таки треба сподіватися, що представлений тут матеріал досить наглядно зілюструє нам вищеназану проблему та заохотить інших у майбутньому написати більше.

Щоб більше зрозуміти всі плюси й мінуси в державному відношенні України до Болгарії та навпаки, треба найперше вглибитися в історичні основи болгарсько-українських стосунків, тобто — як ці відносини виглядали від зарання історії вже в VIII. столітті аж до часу першої світової війни 1914 року, щоб потім глибше можна було зрозуміти світла й тіні цих відносин між 1918-1921 роками на терені Києва й Софії.

I. ДЕЩО З ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО

Державних зв'язків Болгарії з Україною слід шукати в Княжій добі, починаючи приблизно роками володіння князя Святослава Завойовника (967—971), який, воювавши з Візантією (за імператора Івана Цімісхія) заволодів частиною Болгарії, коли відвоював від греків болгарські міста Преславу в гирлі Дунаю (968), Доростол (971), Аркадіопіль (970) та інші, і прямував на Царгород, столицю Візантійської імперії. У тій війні Київської Русі з Візантією Болгари виступали як союзники Русі проти Візантії, яка постійно намагалася володіти болгарською територією вздовж течії р. Дунаю.

Якби не намова греків, щоб проти Київської Русі виступили печеніги, проти яких князь Святослав мусів відкрити, так би мовити, другий фронт і тим самим відступити з Болгарії на північ, то Болгарія була б опинилася під приятельським охоронним захистом Києва та може б і творила з Руссю якийсь державний зв'язок. Доля Болгарії, одначе, пішла іншим шляхом. Одне важливе в українсько-болгарських державних відносинах, а то це, що між обома сторонами ніколи не було воєнного стану.

Але в розцінці українсько-болгарських відносин головну роль відіграють українсько-болгарські культурницькі стосунки, які виявилися в культурницькому впливі старої Болгарії на культурницький та цивілізаційний розвиток руського (українського) народу. Треба не забувати, що Болгарія, як сумежна країна Візантійської імперії, була під повним її культурним впливом, інакше кажучи — була відбиткою грецько-візантійського світу. Як одинока слов'янська країна у сфері візантійського світу Болгарія відіграла величезну роль в поширенні християнських правд та греко-слов'янського (болгарського) культурного дорібку на західне (чехословацьке) та (українське) східне слов'янство, а навіть на поляків. А вже тільки з Києва та Київської Русі взагалі культурницькі впливи переходили даліше на північ — на інші східні слов'янські народи — білорусів, а також москвинів — суздальців, які в більшості однак є фіно-монгольського, а не слов'янського походження.

Перші контакти українців з болгарами слід числити з приїздом у Велико-Моравську державу християнських апостолів — свв. Кирила й Методія, які своєю християнською місією діяльністю охоплювали всю територію Велико-Моравської держави, границі якої на півночі і сході сягали до р. Сяну, галицького Підкарпаття, тобто охоплювали частину розселення західньо-українського племені Білих Хорватів, які тоді (в VIII. столітті) заселяли простори Закарпаття, Низького Лемківського Хребта (на захід по р. Дунаєць) та все Посяння.

Святі Кирило й Методій були першими апостолами, які заснували на частині сучасної західньої України перші християнські церкви, вводили нову азбуку, церковно-слов'янську староболгарську мову та болгарсько-грецькі культурні здобутки.

Культурницький похід болгар на Україну був успішний тому, що мова південних слов'ян (в основі болгар) була повністю зрозумілою русинам чи русичам, а грецька мова й грецька азбука були чужі. Староболгарська мова стала основою літературної мови старої України-Русі.

Культурницьке співжиття Київської Русі з Болгарією було особливо сильно розвинуте в перших 50-х роках після прийняття християнства Київською Руссю 988 року.

Після перекладів на мову русинів староболгарських, особливо ж церковних, книг у самій таки Русі, туди привезено й такі книги, що були з грецької мови перекладені в Болгарії духовенством та монахами Охридського Патріархату. Приходили в Русь твори Івана Дамаскина („Златоструй” і „Богословіє”), „Шестодневик” Івана екзарха болгарського (IX—X ст.), „Хроніка” Івана Малали, „Збірники Святослава” (1073 і 1076), „Учительне євангеліє” Константина Пресвітера (X. вік) приходили й різні апокрифи, які частково були пов’язані з болгарським реформаторським церковним рухом богомільства. Прибували в Україну й болгарські переписні книги т. зв. „Книжники”.

Упадок Велико-Болгарської держави 1018 р., яку зайняла Візантія до кінця XII ст., спричинив прорвання болгарсько-українських (руських) культурницьких зносин.

У XII—XIII ст. у Болгарії появлялися твори перекладені в Києві.

У XIII—XV. ст., коли Болгарія знову відродилася, відносили з Руссю знову відновилися. Цим разом впливав на Україну болгарський християнський містицизм, якого представником був патріарх Тирнавський Євтимій (1370 і 1393). Під його впливом опинилися в Києві митрополит (болгарин) Кипріяні (1407) і Григорій Цамблак (1415—19). Ця тирнавська школа була потім видна в українських літературних пам’ятках XIV—XV. ст., в яких зображено аскетично-містичні настрої та реторичність, тобто стилістичну красномовність творів.

За часу турецького володіння в Болгарії, по політичній лінії співжиття, Богдан Хмельницький, який шукав українській державі союзників вів 1657 р. з болгариним П. Парчевичем тайні переговори про спільний виступ двох народів проти турецької експансії, багато болгарських студентів вчилася в Київській Академії (XVIII—XIX ст.). Болгарські купці появлялися досить численно в Одесі (XIX ст.).

Перед турецькими утисками багато Болгар було при-неволено покинути рідний край та поселитися (1750-1769) в Україні в її степовій причорноморській полосі (біля Бобринця Вознесенського та Ольвіополя) під Києвом (на землях Києво-Братського монастиря) та на Чернігівщині. Між 1769—91 рр. багато болгар поселилося в південній Басарабії (Улицькій землі — нині Ізмаїльська область України) та на території південної Київщини й Придністров'я (Тираспіль, Добусари) і в околиці Одеси.

Найінтенсивніший приплив болгарських поселенців в Україну був у рр. 1801—1812 рр., коли російський уряд особливо почав цікавитися долею балканських слов'янських країн. Тоді поселилося багато болгар в усьому Причорномор'ї України між р. Дністром та Кримом включно. 1860 р. частина болгар з українських степів перенеслася в Кубанський край. Деяке число болгарських колоній було в західній Україні — в Галичині. За переписом 1897 р., в Україні було біля 170,000 болгар.

У новіших часах болгарської історії видатну роль відіграв українець з Закарпаття Юрій Гуца-Венелін (1802-39), який відбув наукову подорож по Болгарії, зібрав там великий історично-філологічний матеріал, і так своїм трудом дав початок болгарським етнографічним студіям 1829 р. Ю. Венелін видав у Москві книгу „Древние и нынешние болгаре”, і цей твір мав великий вплив на болгарське національне відродження. У ХІХ ст. вийшла в Одесі одна з перших болгарських поезій: „Стоянь і Рада” Найдена Герева (1845 р.).

Болгарський письменник Райко Жінзіфов (1839—77), познайомившись з творчістю найбільшого українського поета Т. Г. Шевченка, написав під впливом творчості Шевченка свій вірш „Кървава Кошуля” (1876), а, з 1863 р. починаючи, опублікував низку Шевченкових творів у перекладі на болгарську мову.

Під впливом Шевченка був і Петко Славейков (1827-95), Іван Вазов (1850—1921) письменник і етнограф Любен Каравелов (1835—79), який студював український фольклор та українських етнографів, будучи під впливом

Квітки-Основяненка, Марка Вовчка й Т. Шевченка, якого твори теж перекладав (1870—73) на болгарську мову. Під впливом вищезгаданих українських письменників був і письменник Тодор Влайков (нар. 1865).

З інших болгарських письменників, які перекладали твори українських письменників, слід згадати І. Белева, Діамантева, А. Ісхічева, С. Дрінова, С. Чілінгірова, Х. Цанков-Деріжана, які поробили переклади поезій Т. Шевченка, П. Тудорова, який переложив деякі твори В. Стефаніка й О. Кобилянської, Х. Цанков-Деріжана, який переклав твори І. Франка й Олеся.

На тему української літератури взагалі писали, крім відомих, І. Шийманова, С. Младенова, С. Чілінгірова, М. Арнаудов, С. Степаніміров, Н. Балабанов, Я. Страшіміров та інші.

У час змагань болгар за визволення з-під турецького панування досить українців в однострої російської армії билося за визволення болгар.

У науково-дослідницькому полі впливав на болгар український учений і громадський діяч М. Драгоманов, який між 1889—95 рр. був професором Софійського університету і досліджував болгарський фольклор.

Здругої сторони, найвидатніший болгарський історик Марін Дрінов (1837—1906) був професором Харківського університету й брав активну участь в праці Харківського Історично-філологічного Товариства (1890—97), якого був і головою.

Між членами найстаршої української наукової установи — Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, заснованої 1873 р. у Львові (Галичина під Австрією) були й болгар: Михайло Ватев, Крум Дрончілов, Іван Ерделянович, Анастас Тодор, Ішірков, Любомір Мілетіч, Степан Петков, Стоян Романський та Іван Шиманов.¹⁾

1) Увесь джерельний матеріал взято з праці П. Ісаєва „Звідки Русь-Україна прийняла християнство”, стор. 7-15, Філадельфія, 1952; Горбач О. й Р. М.: Болгарія, Енциклопедія Українознавства т. I, стор. 152-154, Нью-Йорк-Париж 1955-57; Болгарія, Українська Радянська Енциклопедія, т. 2, стор. 16-18, 21-26, Київ, 1960.

II. УПАДОК РОСІЇ ТА БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР

Революція в Росії весною 1917 р. та ще й при тому комуністичний переворот у листопаді того року докорінно змінив внутрішнє положення в усій східній Європі. Непередбачений розпад Російсько-царської імперії став дійсністю. На руїнах старої імперії постало сімнадцять незалежних держав, які з півнезалежного стану при кінці 1917 року (вересень-листопад) стали протягом весни 1918 р. повністю самостійними.

Ними були за чергою проголошення незалежності Польща XI. 1916 р., Фінляндія XII. 1917 р., Україна й Ідель-Урал (у I. 1918), Литва, Кубань, Естонія у (II. 1918), Білорусь (III. 1918), Донська Респ., Північний Кавказ, Грузія, Азербейджан і Вірменія (V. 1918), Сибір у VII. 1918 р. Латвія у XI. 1918 р., Карелія у III. 1920, Далеко-східня Республіка у IV. 1920 р. та Туркестан в V. 1920 р.

Само собою розуміється, що цей факт не міг не вплинути на Болгарію, країну чорноморського простору, у якому зродилося аж 7 держав, не числячи переходово існуючої Кримсько-Татарської та Молдавської республік, які були 1918 р. приєднані до своїх матірних країн — України й Румунії.

Але мілітарна капітуляція Советської держави в грудні 1917 р., виникнення берестейських мирових переговорів Центральних Держав „Червоною” Росією та окремо з Україною, було чи не найбільшим ударом по політичних болгарських переконаннях, особливо ж — по русофільських настроях серед їхніх політиків, які свято вірили в незмінність, а то й вічність існування Великої Росії, покровительки всіх поневолених турками слов'ян і православних віруючих людей.

А тим часом потужної Росії не стало, а болгарським делегатам треба було ще їхати з Берестя над Бугом підписувати акт замирення з дотогочасною приятелькою Росією та покласти підпис під перший акт її розбору 9 лютого й 2 березня 1918 року.

Ось тому, що в Бересті Болгарія, як союзниця Центральних Держав, була приневолена силою політично-мі-

літарних обставин вперше зустрінутися з українською державною справою, щоб вперше (по біля 700-літній перерві) знову ввійти в політичні зносини з Україною, то вона й стала одною з перших держав, які українську державність визнали. І тому початком нових болгарсько-українських державних відносин слід уважати мирову конференцію Центральних Держав з Советською Росією та Україною. Це почалося 15 грудня 1917 року на території східної Європи в столиці українського Підляшшя в м. Бересті, куди приїхали представники Центральних Держав та Росії, де 22 грудня 1917 року Росія перша підписала мілітарне замирення, а за нею й Україна 28 грудня того ж року. 1 січня 1918 року до Берестя прибула перша українська мирова делегація від Української Держави, яка по-стала по біля 250-х роках неволі.

Українські представники, прем'єр В. Голубович, Олександр Севрюк, Микола Любинський, М. Левитський та М. Полоз перший раз зустрілися з болгарськими представниками: міністром Поповим — головою болгарської місії і спослами: А. Тошевим і І. Стояновичем, полк. П. Ганчевим та д-ром Т. Анастасовим.

10 січня 1918 року советська мирова делегація, очолювана Л. Троцьким, офіційно визнала легальність присутності на Берестейській мировій конференції української мирової делегації від імені Української Народньої Республіки, та 12 січня 1918 року визнали правосильність української делегації всі чотири представництва Центральних Держав, значить і болгарська.

Таким чином болгарська делегація перший раз визнала незалежність України 10 січня 1918 року, і повторила це вдруге 1 лютого 1918 р. (тобто на 9 днів перед остаточним підписанням сепаратного договору з Українською Народньою Республікою, коли до Києва прибула створена Росією делегація т. зв. „Радянської України²⁾).

²⁾ Дорошенко Ю.: *Історія України (1917-21)*, т. I, стор. 295-298, вид., Нью-Йорк, 1954. Кедрин-Рудницький І.: *Берестейський мир 1918-1928*, стор. 141-142, 160-257, 303-307, Відень, 1921.

(Продовження буде)

З ДІЯЛЬНОСТІ ДЕНВЕРСЬКОЇ ГРУПИ УВАН У США.

Інж. Іван Громик, співробітник УВАН та активний член її Денверської Підгрупи в Салт Лейк Сіті, в стейті Юта, ЗДА. завітав, на своїй зворотній вакаційній подорожі, з Нью Йорку на кілька днів до м. Денверу, в Колорадо.

В програмі його відвідин міста та ознайомлення з українською колонією в Денвері відбулося в конференційній залі місцевої Публічної Бібліотеки дня 12 вересня 1964 р. чергове засідання Денверської Групи УВАН у США.

Згідно порядку денному збори, під головуванням д-ра С. Кротюка, члена-співробітника УВАН, вшанували передовсім вставанням і однохвилювою мовчанкою пам'ять — маляра Стефана Скиби, постійного учасника зібрань Групи, який помер в міжчасі в Вінніпегу, Канада — дня 28 серпня 1964 р.

Рефероване засідання було 50-им з черги, від часу заснування Групи і мало подекуди ювілейний характер. В зв'язку з цим інж. Л. Биковський, секретар Групи, повідомив що за час існування Групи, від весни 1955 до 1 жовтня 1964 р., вона складалася з 11 членів, різного ступеня, влаштувала 50 засідань, (в Денвері, Салт Лейк Сіті і Онтеріо, Каліф.), на яких було виголошено й обговорено 84 доповіді зі співдоповідями. Засідання Групи відвідало 1261 осіб. Більшість доповідженого матеріалу вже видрукована для відома ширшого громадянства й вжитку наукових кол.

Після представлення інж. Ів. Громика присутнім він виголосив доповідь про — „Сучасні методи плянування майбутнього транспортного руху по великих містах (метрополіях)”. На високому науковому рівні витримана доповідь методологічного, демографічного й транспортно-еконімічного характеру була оперта, як зразок, на відповідних матеріалах з життя міст: Денверу, Салт Лейк Сіті і Огдену, за час від 1960 до 1980 рр. Була ілюстрована, додатково, статистичними таблицями кресленими на чорній дошці.

З огляду на змістовний і життєвий характер доповіді та ораторський хист доповідача виголошена доповідь викликала велике зацікавлення у присутніх. З поміж 21 осіб, членів Групи і гостей, рівно третина присутніх забрала голос в обговоренні цього цікавого й зміло представленого матеріалу.

В інформаційно-організованій частині засідання інж. Л. Биковський, секретар Групи, звітував свою поїздку влітку 1964 р. до Нью Йорку й Вашингтону. В Нью Йорку він, як представник Групи, мав дня 30 липня 1964 р. нараду з проф. д-ром А. Архимовичем, президентом УВАН у США. Дня 31 липня виголосив на засіданні Президії Управи УВАН доповідь інформаційного характеру про „Деякі проблеми української науки на заході ЗДА”. В Вашингтоні від імени Гру-

ли відвідав пам'ятник Т. Шевченкові. Засідання закінчилося обговоренням програми діяльності Групи у біжучому 1964/65 академічному році.

Л. Б.

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД „НОВОГО ЛІТОПISY”

По \$15.00: І. Янішевський, Торонто, Онт., в пам'ять св. п. Анни Дацишин.

По \$14.00: С. Я. Парамонов, Кенбра, Австралія.

По \$7.00: пані Марія Мадюк, Саскатун, Саск; Нестор Грабовський, Торонто, Онт.

По \$6.00: Ник. Сакалюк, Торонто, Онт.

По \$5.25: Никола Золозецький, Вінніпег.

По \$5.00: Гавриїл Саболта, Вінніпег; Лука Томащук, Монтреал, Кве.

По \$3.25: Іван Гуменюк, Вилвордейл, Онт.

По \$3.00: о. С. Ярмусь, Вінніпег, Д. Мельник, Едмонтон.

По \$2.00: П. Грабарчук, Едмонтон, Алта; К. Гондзьола, Канора, Саск; К. Бризун, Торонто, Онт; Т. Гуменюк, Торонто, Онт; А. Соколов, Ст. Кетеринс, Онт; І. Рудевський, Саскатун, Саск; І. Кушнірук, Винярд, Саск; о. П. Самець, Наягара Фаллс, Онт; Юліян Білоус, Давфин, Ман; Вол. Гавриш, Биссет, Ман; Впреп. о. Іван Гундяк, Картерет, Н. Дж., ЗДА; о. Ф. Керницький, Віндзор, Онт; о. П. Ковальчук, Нью Бритен, Кон., ЗДА; Д. Кравчук, Елфрос, Саск; Н. Лабюк, Канора, Саск; Олекса Мех, Оттава, Онт; В. Зарубій, Вегревіл, Алта; А. А. Грановський, Ст. Пол, Минн., ЗДА; о. В. Левицький, Миннеаполіс, Минн., ЗДА; Петро Пауш, Едмонтон, Алта; о. В. Стефанюк, Лек ла Біш, Алта; о. О. Хом'як, Едмонтон, Алта; Г. Пінюта, Фт. Френсис, Онт; В. Б. Стасів, Фт. Френсис, Онт; Д. Забитовський, Кенора, Онт; о. К. Квасницький, Лашін, Кве; о. П. Запаринюк, Ошава, Онт.

По \$1.25: Прот. Ю. Павловський, Нью Йорк, ЗДА; Владика Борис, Вінніпег; П. Лупішка, Врокстон, Саск; о. Е. Труффін, Флін Флон, Ман; о. А. Дворяківський, Нортгемптон, Па., ЗДА; М. Ступницький, Гартфорд, Конн., ЗДА; Л. Бабицький, Бітон, Б. К; М. Коваль, Келгарі, Алта; В. Різник, Келгарі, Алта.

По \$1.00: Мих. Костучук, Веллі Ривер, Ман; о. І. Стус, Вінніпег; А. Фігус, Вайта, Ман; о. Д. Фотій, Торонто, Онт; Андрій Гукало, Монтреал, Кве; о. І. Куліш, Вайта, Ман; А. Мокрицький, Едмонтон, Алта; о. В. Слюзар, Канора, Саск; о. М. Стеценко, Вакав, Соск; о. Ю. Гулей, Вашингтон, Д. К. ЗДА; о. В. Апонюк, Летбридж, Алта.

По 50¢: С. Самець, Наягара Фаллс, Онт.

По 25¢: Г. Підлубний, Вінніпег; пані Нижнківська, ЗДА.

Всім жертводавцям щира подяка.

Адміністрація „Нового Літопису”.

